

Podoby chudoby na Slovensku

Chudoba a sociálna exklúzia

Cieľom ľudského rozvoja je rozširovať šance a príležitosti pre každého jedinca. Nemožno však prehliadať, že pre mnohých ľudí je táto šanca obmedzená, čo vyplýva z rôznych príčin. Jednou z nich je **chudoba**, ktorej dôsledky v zmysle deprivácie, či dokonca exklúzie z bežného životného štýlu danej spoločnosti, spôsobujú až regres ľudského života.

Chudoba predstavuje celosvetový problém, s ktorým zápasia aj najbohatšie krajiny sveta. Na Slovensku sa fenomén chudoby začal dostávať do povedomia verejnosti nesmelé po novembri 1989. V socialistickom Československu, ktorého bolo Slovensko súčasťou, tento fenomén z ideologických dôvodov v oficiálnom slovníku absentoval: socialistický princíp rovnosti bol nezlučiteľný s tak jednoznačnou nerovnosťou akou je chudoba. Na druhej strane, hospodárske zaostávanie socializmu znamenalo znižovanie celkovej životnej úrovne populácie a niektorých skupín v takej miere, že bol dokonca realizovaný výskum *Skupiny obyvateľstva s obmedzenou možnosťou spotreby*, pričom išlo v podstate o chudobných. Ak by sme zašli hlbšie do minulosti, tak možno povedať, že v rámci Uhorska v 19. a prvej polovici 20. storočia, ale aj za prvej Československej republiky, bola chudoba bežnou súčasťou života Slovákov a jej kontúry vytvárala predovšetkým zaostávajúca industrializácia.

V súčasnosti sa slovenská spoločnosť transformuje na modernú spoločnosť, ktorej jeden z podstatných znakov znamená, že je to spoločnosť diferencovaná, čo konkretizuje sociálna stratifikácia, v ktorej "chudoba je objektívny a merateľný dolný pól ideálnej stratifikačnej bipolarity – chudoby a bohatstva". V sociálne štruktúrovanej spoločnosti je chudoba na jednej strane odrazom a výsledkom sociálnej redistribúcie bohatstva v závislosti na rôznej miere úspešnosti jedinca v trhovom prostredí a veľkosti sociálnych redistribúcií uskutočňovaných štátom na strane druhej. (Tomeš, 1996)

Možno povedať, že chudoba predstavuje legitímnu súčasť modernej spoločnosti. Pokiaľ ide o slovenskú spoločnosť, je potrebné zdôrazniť, že samotný výraz chudoba nie je legislatívne ukotvený a taktiež oficiálne štatistiky nevykazujú počty chudobných tak, ako je tomu napr. v Európskej únii prostredníctvom Eurostatu. Na strane druhej, chudoba sa stala predmetom viacerých výskumov, napr. Štatistického úradu SR alebo Výskumného ústavu Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR, paradoxne však pod iným názvom. Na Slovensku sa používajú skôr synonymá chudoby ako sociálne slabí obyvatelia, nízko príjmové domácnosti a predovšetkým pojem hmotná núdza, ktorý je aj legislatívne vymedzený a je vlastne označením pre chudobu.¹

V Európe sa chudoba skúma od konca 19. storočia, pričom sa jej chápanie historicky menilo. Spočiatku sa za chudobného pokladal ten, kto žil zreteľne v zlých životných podmienkach a mal problémy s fyzickým prežitím. V súčasnosti prevláda v európskych krajinách širšie vymedzenie chudoby podľa Rady Európy (RE) z decembra 1984, podľa ktorého "chudoba označuje osoby, rodiny alebo skupiny osôb, ktorých zdroje (materiálne, kultúrne a sociálne) sú natoľko limitované, že ich vylučujú z minimálne akceptovaného životného štýlu štátov, v ktorých žijú".

Možno povedať, že ťažiskom tejto "európskej" definície chudoby je predovšetkým zdôraznenie dôsledku chudoby, ktorou je **sociálna exklúzia** chudobných. Exklúzia z minimálne prijateľného spôsobu života v danej krajine znamená, že a) je zrejme všeobecné znevýhodnenie pokiaľ ide o vzdelanie, zamestnanie, bývanie, či finančné zdroje, b) možnosti získavania prístupu k hlavným

¹ Možno sa domnievať, že s ohľadom na integračné snahy Slovenska by bolo vhodné akceptovať výraz chudoba, vrátane jej štatistického vykazovania v podobe ako je tomu v EÚ (prostredníctvom Eurostatu).

sociálnym inštitúciám, ktoré distribuujú rôzne životné šance, sú podstatne menšie než u ostatnej populácie, a c) sú a) aj b) pomerne trvalým stavom. (Konopásek, 1991)

Ako bolo už uvedené, v slovenskom kontexte možno za synonymum chudoby pokladať hmotnú núdzu, ktorá je aj legislatívne vymedzená. **Hmotnou núdzou** sa myslí stav, keď príjem občana nedosahuje životné minimum ustanovené osobitným predpisom. V určitom zmysle slova možno za príbuzný pojem chudoby pokladať aj **sociálnu núdzu**, ktorá je taktiež súčasťou slovenskej legislatívy a znamená "stav, keď si občan nemôže zabezpečiť sám starostlivosť o seba, svoju domácnosť, ochranu a uplatňovanie svojich práv a právom chránených záujmov, alebo kontakt so spoločenským prostredím najmä vzhľadom na vek, nepriaznivý zdravotný stav, sociálnu neprispôsobivosť alebo stratu zamestnania". Možno povedať, že kým hmotná núdza je chápaná ako dôsledok nedostatočného príjmu, sociálna núdza vyjadruje skôr sociálnu exklúziu z rôznych dôvodov a jej dôsledky, nemusí to však byť chudoba, aj keď to nie je vylúčené. (V definícii chudoby podľa RE sú tieto aspekty spojené. Jej akceptovanie v slovenskej legislatíve by bolo preto vhodné aj z toho dôvodu, že Slovensko je členom RE).

Definícia chudoby podľa RE predstavuje širší koncept, vyjadruje jednak východisko chudoby a jej dôsledky – sociálnu exklúziu, na rozdiel od hmotnej núdze, ktorá je príliš úzka na postihnutie tak závažného a rozsiahleho problému, akým je chudoba. Zároveň je potrebné uviesť, že chudoba a sociálna exklúzia nie sú totožné, aj keď sa používajú spolu. Sociálna exklúzia je širší koncept než chudoba, vyjadruje riziko marginalizácie a vylúčenia pre individuá a skupiny vo viacerých oblastiach života a vždy zahŕňa chudobu, kým chudoba nemusí vždy znamenať sociálnu exklúziu. Chudoba sa vzťahuje k spotrebnému štandardu, dosahovaniu nízkych alebo neadekvátnych materiálnych prostriedkov. Niektoré skupiny, aj keď nie sú chudobné, môžu byť systematicky exkludované, napr. rasové alebo etnické menšiny, postihnutí, ženy, a pod. Zároveň je sociálna exklúzia vždy spojená s inklúziou; ak sú ľudia vylúčení z jednej sféry, zároveň sú začlenení do sféry inej (napr. matky sú vylúčené z trhu práce a sú zaradené do rodiny, alebo iných oblastí spoločnosti).

Zásadný význam pre vymedzenie chudoby má určenie hranice chudoby (*poverty line*), pričom sa tradične vychádza z príjmu alebo výdavkov, čo nie je to isté. V západných krajinách, vrátane USA (ale aj Maďarska) je východiskom určenia hranice chudoby priemerný príjem určitej krajiny a hranicu chudoby zvyčajne predstavuje 50 percent aritmetického priemeru čistého príjmu danej krajiny; v niektorých krajinách je to tiež 40% alebo 60%. Domácnosť s príjmom nižším ako je daná hranica chudoby je definovaná ako chudobná. Hoci nízky príjem sám osebe nereflektuje kultúrne a sociálne aspekty, všeobecne zmysluplne vyjadruje chudobu.

Na Slovensku nie je hranica chudoby explicitne definovaná, domnievame sa však, že ju vyjadruje **životné minimum**, ktoré predstavuje ústredný bod v oblasti sociálnej politiky, od ktorého sa odvíjajú rôzne sociálne opatrenia štátu. Životné minimum bolo určené ešte v rámci Československa federálnym zákonom č. 463/1991 a vyjadrovalo "spoločensky uznanú minimálnu hranicu príjmu občana, pod ktorou nastáva stav jeho hmotnej núdze". Tým bola po prvýkrát v Československu daná garancia občanovi, že jeho sociálna situácia je predmetom záujmu sociálnej politiky štátu. Prijatiu zákona o životnom minime predchádzalo prijatie ústavného zákona č. 23/1991 Zb., ktorý uviedol Listinu základných práv a slobôd, kde v článku 30 je zakotvené právo občana na pomoc, ak sa ocitne v hmotnej núdzi, ktorá je nevyhnutná na zabezpečenie základných životných podmienok. Po rozdelení Československa toto právo garantuje slovenskému občanovi Ústava SR. Ľudské práva sa stali východiskovou bázou v prístupoch k chudobným, a to nielen v zmysle ich práva na pomoc, ale tiež z hľadiska práva na ľudskú dôstojnosť.

Pre úplnosť je potrebné dodať, že o životnom minime sa začalo uvažovať už za socializmu. Koncom 60-tych rokov sa začali výpočty životného minima pre nepracujúcich dôchodcov a v

rámci výskumov "skupín obyvateľstva s obmedzenou možnosťou spotreby" realizovaných od roku 1970, bolo životné minimum určené normatívne, t.j. pri jeho určení sa vychádzalo z minimalizovaného spotrebného koša tovarov a služieb, ktoré sa prepočítavajú podľa bežných cien a zároveň bola na jeho určenie použitá aj relatívna metóda vychádzajúca z priemerného príjmu. V rámci životného minima sa diferencovali jeho dve úrovne – **existenčné a sociálne minimum**, ktoré sa používajú aj v súčasnej slovenskej legislatíve.

Existenčné minimum vyjadruje minimálne náklady na základné, existenčné potreby človeka a myslí sa tým strava, nevyhnutný odev a prístrešie a z hľadiska relatívnej metódy predstavovalo 42% priemerného príjmu. Existenčné minimum je vždy nižšie ako sociálne minimum a vyjadruje hranicu chudoby, pre ktorú sa používa tiež výraz absolútnej alebo extrémnej chudoby, z tradičných pojmov sa môže použiť skôr výraz bieda (než chudoba). Sociálne minimum vyjadruje spoločensky minimálnu úroveň životného štandardu a zaručuje na minimálne spoločensky prijateľnej úrovni a s minimálnymi nákladmi uspokojovanie životných potrieb bežných v danej spoločnosti na určitom dosiahnutom stupni hospodárskeho a spoločenského vývoja. Domácnosti, ktoré nedosahujú tento životný štandard žijú v subštandardných podmienkach, s čím súvisí strádanie, deprivácia, a označujú sa termínom chudobní. Chudoba určená na základe sociálneho minima sa označuje tiež ako relatívna chudoba.

Zákon o životnom minime prijatý v roku 1991 bol platný do 1998, a v priebehu jeho platnosti bolo životné minimum valorizované v rokoch 1993, 1995 a 1997. V roku 1998 bol v SR prijatý nový Zákon o životnom minime, založený na občianskom princípe, zdôrazňujúci zodpovednosť občana za svoju nepriaznivú životnú situáciu. Z hľadiska súčasnej slovenskej praxe predstavuje spoločensky uznanú hranicu čistého peňažného príjmu, ktorý by mal zabezpečiť domácnosti (domácnosťou sa myslí jednotlivец alebo rodina) dočasné uspokojovanie potrieb na veľmi skromnej úrovni. Ide o výdavky na bežné potreby, akými sú výživa, základné osobné potreby, výdavky na prevádzku domácností, ktoré umožňujú reprodukciu základných potrieb a minimálne sociálne kontakty. Takto koncipované životné minimum predpokladá, že na jeho úrovni je možné žiť iba dočasne, a že existuje reálna možnosť zlepšenia si svojho materiálneho postavenia vlastným pričinením.

Zákon o životnom minime a následne prijatý Zákon o sociálnej pomoci, ktorý špecifikuje jeho uplatňovanie, vymedzuje tri úrovne životného minima, a tým aj diferenciáciu sociálnych dávok. Kritériom odlišenia je skutočnosť, či si občan spôsobil nepriaznivú situáciu zo subjektívnych dôvodov. Na základe úprav súm životného minima platí od 1. júla 2000 životné minimum vo výške 3 490 Sk pre jednu plnoletú fyzickú osobu mesačne, kým pre ďalšiu spoločne posudzovanú plnoletú fyzickú osobu alebo zaopatrené neplnoleté dieťa je to 2 440 Sk a pre nezaopatrené dieťa je to čiastka 1 580 Sk mesačne (Zákon č. 125/1998 Z.z.). Občanovi, ktorý je v hmotnej núdzi z objektívnych dôvodov a nemá príjem zo závislej činnosti, sa dávkou sociálnej pomoci doplní jeho príjem v kalendárnom mesiaci do sumy životného minima ustanoveného osobitným predpisom.

Ďalšou rovinou životného minima je *sociálne minimum*, ktoré prináleží občanovi, ktorý je v hmotnej núdzi z *objektívnych dôvodov* a má príjem zo závislej činnosti, sa dávkou sociálnej pomoci doplní jeho príjem v kalendárnom mesiaci do sumy 120% životného minima ustanoveného osobitným predpisom. Najnižšiu úroveň životného minima predstavuje *existenčné minimum*; poskytuje sa občanovi, ktorý je v hmotnej núdzi z *subjektívnych dôvodov*. Dávkou sociálnej pomoci sa doplní jeho príjem v kalendárnom mesiaci do sumy 50% životného minima ustanoveného osobitným predpisom. Existenčné minimum má zabezpečiť základné životné podmienky, a to jedno teplé jedlo denne, nevyhnutné ošatenie a prístrešie.

Zákon o životnom minime a Zákon o sociálnej pomoci sa vzťahuje nielen na občanov SR, ale tiež v rozsahu základných životných podmienok sa zaručuje aj cudzincovi, osobe bez štátnej príslušnosti, utečencom, odídencom a zahraničným Slovákom.

Pri určení životného minima bola použitá relatívna metóda, ktorá vychádza z príjmu občanov. Ako podklad boli použité príjmové charakteristiky nízkopríjmových domácností v 1. decile podľa údajov ŠÚ SR a zároveň boli normatívne určené jednotlivé zložky životného minima, akými sú výživa, ostatné základné osobné potreby a výdavky spojené s bývaním.

Zdroje štátu na pokrytie sociálnych dávok sú nedostatočné a zavedenie existenčného minima predpokladá ich razantné zníženie. Na druhej strane, existenčné minimum vo výške 1 745 Sk mesačne posúva časť populácie na hranicu biedy.² Na základe metodík používaných na Slovensku i v zahraničí možno konštatovať, že v EÚ sa počet chudobných osôb v roku 1993 pohyboval od 6% v Dánsku do 26% v Portugalsku. (*Income distribution...*, 1997)

Pokiaľ ide o Slovensko, na základe postupov uplatňovaných v socialistickom Československu bolo koncom 50-tych rokov na Slovensku chudobných 21% obyvateľstva. Počas nasledovných 30 rokov ich počet výrazne klesal; v období 1958-1976 chudobní tvorili v rámci celého Československa 9-11 percent celkového obyvateľstva (Hiršl, 1992). Podľa rovnakej metodiky skúmania, v roku 1998 žilo pod hranicou sociálneho minima 9,56% všetkých domácností, čo predstavuje 9,02% osôb, kým pod hranicou existenčného minima sa nachádzalo 1,13% všetkých domácností, t.j. 1,25% osôb (*Správa o sociálnej...*, 1999).

Po roku 1989 je možné počty chudobných, resp. občanov v hmotnej núdzi na Slovensku odvodiť zo štatistických údajov o poberateľoch sociálnych dávok. Na ich základe možno konštatovať, že v decembri 1999 bolo v hmotnej núdzi (resp. podľa nás v chudobe) 584 941 obyvateľov SR, čo predstavuje 10,8% z celkovej populácie. Ako vyplýva z nasledujúcej tabuľky, je to najvyšší podiel od roku 1993.

Tabuľka 31

Obyvateľstvo v hmotnej núdzi (k 31.12. príslušného roku)

Ukazovateľ	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Počet obyvateľov v hmotnej núdzi	386 323	442 544	408 507	378 637	392 927	506 440	584 941
Podiel na obyvateľstve (%)	7,2	8,3	7,6	7,0	7,3	9,4	10,8

Poznámka: Po zohľadnení celkového počtu vyživovaných osôb poberateľmi dávok sociálnej pomoci (do r. 1998 dávky sociálnej starostlivosti).

Zdroj: Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky, 2000.

Z regionálneho pohľadu najvyšší počet poberateľov dávok sociálnej pomoci na počet obyvateľov kraja v decembri 1999 bol zaznamenaný v Košickom kraji, kde predstavoval 16,76% z počtu obyvateľov kraja a 21% z celkového počtu poberateľov dávok sociálnej pomoci v SR. V Prešovskom kraji tieto ukazovatele dosiahli 16% a 19%, Banskobystrický kraj dosiahol tieto hodnoty vo výške 13% a 16%, pre porovnanie, najnižšie hodnoty vykazuje Bratislavský kraj, a to 2,1% a 3% (*Správa o sociálnej...*, 1999). Ako vyplýva z uvedeného, ohrozenie chudobou z regionálneho hľadiska postupuje v smere západ - východ, kým v minulosti medzi chudobné regióny z dôvodu zaostávania industrializácie patrili regióny Kysúc, Oravy, Severného Spiša, Zemplína, južnej časti Gemera, Hontu a Novohradu.

² Snáď efektívnejšia cesta k zníženiu výdavkov na sociálnu pomoc by bola dôslednejšia kontrola "čiernej práce", pretože podľa existujúcich odhadov pracuje "načierno" viac ako stotisíc občanov poberajúcich sociálne dávky na Slovensku, dokonca aj v zahraničí.

Metódy prístupu k chudobe nie sú jednoznačné. Nesporne zaujímavú konceptualizáciu chudoby priniesol najreprezentatívnejší výskum chudoby na Slovensku, realizovaný v roku 1995 ŠÚ SR v spolupráci s francúzskym INSEE pod názvom "Sociálna situácia domácností v SR", hoci bol realizovaný v rámci *Projektu chudoby*. V tomto výskume sa rozlišovali tri východiská určovania, a tým aj podôb chudoby:

- Chudoba monetárna – finančná, ktorá sa používa aj v zahraničných výskumoch a ako už bolo uvedené, jej hranica je zvyčajne daná 50% priemerného príjmu danej krajiny, kým vo výskume bolo použitých 60%, z dôvodu nízkej príjmovej diferenciacie slovenskej populácie. Z hľadiska tohto prístupu bolo na Slovensku 12,1% domácností monetárne chudobných.
- Druhý prístup vychádzal zo životných podmienok domácností, ktoré boli vymedzené prostredníctvom podmienok bývania, stravovania, funkčných predmetov domácností (televízor, práčka, chladnička, atď.). Na základe tohto prístupu, t.j. chudobní z hľadiska životných podmienok, predstavujú 13,4% domácností.
- Tretí prístup bol subjektívny, z hľadiska samotných chudobných, ktorých reprezentovali nízkopríjmové domácnosti. Na základe tohto prístupu, je chudobných na Slovensku 7,7% domácností, t.j. tieto domácnosti sa subjektívne identifikujú ako chudobní. (*Sociálna situácia...*, 1995)

Ťažiskom uvedeného výskumu bolo práve zisťovanie subjektívnych názorov nízkopríjmových domácností na svoju situáciu. Možno povedať, že práve tomuto prístupu k chudobným sa v zahraničí venuje zvýšená pozornosť, t.j. tým, ktorí majú skúsenosť s chudobou. Ako upozorňujú viacerí autori, na jednej strane je chudoba určovaná zvonka, štatistickými metódami, expertízou, štátnou autoritou a na strane druhej sa vyjadrenie o vlastnej chudobe prenecháva ľuďom samotným, aby si sami určili, či ich príjem nepokrýva základné potreby, prípadne, či sa chudobnými cítia alebo nie.

V Európe vznikajú národné, nadnárodné aj medzinárodné organizácie združujúce a reprezentujúce samotných chudobných (napr. organizácia Štvrtý svet), ktoré chcú priamo jednať o tom, čo by mala vláda podniknúť, aby uľahčila ich postavenie. Podľa nich, návrhy na riešenie môžu pripraviť iba tí, ktorí z vlastnej skúsenosti poznajú situáciu chudoby. Dať hlas chudobným, či už v identifikovaní problémov alebo aj ich riešení, znamená uplatnenie etického hľadiska, podporu ich ľudskej dôstojnosti. Chudoba, to nie sú iba indikátory a percentá, ale aj komunikácia s tými, ktorí majú skúsenosť chudoby.

Chudobou ohrozené skupiny

Nie všetky skupiny obyvateľstva sú v rovnakej miere ohrozené chudobou. Z hľadiska histórie je možné vidieť ich určitú stabilitu, ako aj určité posuny. Prvým typom chudoby bola ešte v 19. storočí pauperizáciou postihnutá "pracujúca trieda", v rokoch 1945-1970 to boli sociálne minority a v posledných desaťročiach sú chudobou ohrození predovšetkým **nezamestnaní**. Ide o "novú" chudobu, pod ktorou sa myslí jej ekonomická a politická nezávládnuteľnosť a následne vznikajúci "underclass" v centrách veľkých miest. Aj keď tieto údaje vychádzajú z amerických skúseností, ich analógie môžeme nájsť aj na Slovensku. Ide predovšetkým o súčasnosť, keď nezamestnaní (najmä dlhodobo nezamestnaní) predstavovali z celkového priemerného mesačného počtu poberateľov dávky sociálnej pomoci na základe hmotnej núdze v rokoch 1993-1999 podiel 71-91%, pričom najvyšší podiel dosiahli v závere analyzovaného obdobia. Taktiež podľa údajov Eurostatu, v EÚ sú domácnosti s nezamestnaným s najväčšou pravdepodobnosťou chudobnejšie než ostatné. Pokiaľ ide v dôsledku nezamestnanosti a následne chudoby o vznikajúci underclass, za jej výraz možno pokladať predovšetkým americké "ghetta" veľkomiest. Vo Veľkej Británii napríklad neexistuje jasne definovaný underclass, aj keď vývoj k tomu smeruje a bude zložený nielen z príslušníkov etnických menšín, ale aj z belochov z chudobných oblastí (Giddens, 1999). Na Slovensku evidentné

prejavy underclass nenachádzame ani tak vo veľkých mestách (aj keď o ich niektorých štvrtiach sa uvažuje), ale ako analógia sa ponúkajú predovšetkým rómske osady, lokalizované mimo bežných sídiel Slovenska, o ktorých sa dá hovoriť ako o evidentne chudobných a poznačených vysokou nezamestnanosťou. S chudobou tiež súvisí možný vznik sociálnej patológie, a to predovšetkým kriminality, prostitúcie, drogových závislostí, ktoré sa stávajú bežným spôsobom života underclass.

Spájanie *dlhodobo nezamestnaných* so skupinou ľudí najviac ohrozených chudobou je dané samotným vymedzením modernej spoločnosti, ktorá sa chápe ako pracovná spoločnosť. To znamená, že pozícia na trhu práce (či dokonca vylúčenie z jeho rámca) predstavuje najpodstatnejší indikátor ohrozenia chudobou. Riešenie chudoby tak predovšetkým súvisí s riešením nezamestnanosti, pričom tu dochádza k zásadným zmenám. Kým v minulosti súviselo riešenie nezamestnanosti s rozvojom industrializácie, od 50-tych rokov nastáva zásadná zmena modernej spoločnosti ako spoločnosti industriálnej, smerom k spoločnosti postindustriálnej, resp. informačnej. V tejto spoločnosti, tiež nazvanej spoločnosťou "tretej vlny" sa mení aj podoba nezamestnanosti: kým v industriálnej spoločnosti nezamestnanosť bola kvantitatívna, nezamestnaní boli predovšetkým dôsledkom prebytočnosti, v spoločnosti "tretej vlny" ide o nezamestnanosť kvalitatívnu, kde sú nezamestnaní dôsledkom nedostatočného vzdelania ako nevyhnutného predpokladu úspešnosti na trhu práce informačnej spoločnosti. Slovensko sa tak dostáva do situácie, keď riešenie nezamestnanosti, a tým potenciálnej chudoby, nie je možné ďalšou industrializáciou, ale vytváraním hospodárstva "tretej vlny", v opačnom prípade bude smerovať k Bangladéšu 21. storočia. (Toffler, 1996)

V EÚ boli v súčasnosti identifikované dve najrizikovejšie skupiny ohrozené chudobou. Sú nimi starí ľudia (ide o tradičnú skupinu) a *Pudia s nižším vzdelaním*. Podobne sú na tom ľudia s nízkym vzdelaním aj na Slovensku, i keď tento trend nie je natoľko výrazný. Napriek tomu, že sa vzdelanie ešte neodzrkadľuje v takej miere do výšky príjmov ako je tomu napríklad vo Francúzsku, a intelektuálna práca nie je ochranou proti peňažnej chudobe, ľudia s nižším alebo absentujúcim vzdelaním sa stávajú jednou zo skupín najviac ohrozených chudobou. Naopak, vzdelanie je predpokladom úspešnosti na trhu práce.

Ako už bolo uvedené, pozícia na trhu práce, či vylúčenie z jeho rámca predstavuje najvýznamnejší indikátor chudoby. Tradične sú to *starí ľudia* – vylúčení z trhu práce z hľadiska veku, čo je však vo vyspelých krajinách riešené priebežnou valorizáciou dôchodkov a tým je táto "riziková" časť populácie ochraňovaná pred chudobou štátom. Tak je tomu aj na Slovensku, aj keď je to pri poklese reálnej hodnoty dôchodkov otáznе. Porovnaním výšky starobného dôchodku s hranicou chudoby, za ktorú pokladáme v našom kontexte životné minimum, možno pozorovať minimálny rozdiel. Vyšší životný štandard dosahujú pracujúci dôchodcovia, ktorí však predstavovali k 31. 12. 1999 z celkového počtu starobných dôchodcov 8,7%. Treba tiež upozorniť na skutočnosť, že vek odchodu do dôchodku na Slovensku je neporovnateľne nižší než je tomu v EÚ – u muža je to 60 rokov, kým ženy odchádzajú do dôchodku 57-ročné, čo sa navyše znižuje o rok za každé dieťa (najviac však o 5, čo znamená že najnižší vek odchodu ženy do dôchodku môže byť 53 rokov). Túto socialistickú veľkorysosť nie je možné už v súčasnosti adekvátne finančne pokryť, nehovoriac o valorizácii dôchodkov. Vek odchodu do dôchodku bude zrejme nevyhnutné zmeniť, a to aj napriek tomu, že verejná mienka nie je jeho predĺžovaniu priaznivo naklonená; s predĺžením by súhlasilo len 9,7% obyvateľov Slovenska.

K chudobou ohrozeným skupinám nesporne patria aj *neúplné rodiny s deťmi*. Chudoba najviac ohrozuje neúplné rodiny, ktoré vznikajú ako dôsledok rozvodov, alebo sú to slobodní rodičia. V EÚ je zaznamenaný nárast osamelých rodičov ako jeden z najvýraznejších demografických a sociálnych trendov nedávnych rokov. Tak napríklad v roku 1996 žilo v EÚ takmer 7 miliónov osamelých rodičov s výnimkou Dánska a Švédska (*Lone-parent families...*, 1998).

V roku 1991 tvorili neúplné rodiny na Slovensku zo všetkých domácností 10,4%, predovšetkým v dôsledku rozvodovosti.³ Vzhľadom na nárast rozvodov sa dá očakávať, že by mohli jednorodičovské rodiny v skladbe rodinných domácností predstavovať 15,5%. Na Slovensku slobodní rodičia nepredstavujú výraznú tendenciu, deti sa rodia hlavne v manželstvách. Je to dané najmä kultúrnym pozadím, ktoré nie je naklonené k narodeniu dieťaťa mimo manželstva.

Vysokú pravdepodobnosť ohrozenia chudobou majú **deti**, na čo upozorňujú tak zahraničné ako aj domáce výskumy. Detská chudoba je však nedostatočne zviditeľnená, pretože štatistiky prezentujú chudobu hlavne v domácnostiach alebo rodinách, kým deti sa v ich rámci odsúvajú do úzadia. Ďalším dôvodom prehliadania chudoby detí je fakt, že štát rozhoduje o potrebách rodín a detí a určuje príspevok pre rodiny tak, že minimalizuje potreby detí. Viacerí autori upozorňujú, že nejestvuje minimálny životný štandard pre dieťa. Možno povedať, že celkovo podiel chudoby medzi deťmi narastá. V roku 1993 žilo v EÚ v chudobných domácnostiach viac ako 13 miliónov detí mladších ako 16 rokov; každé piate dieťa bolo chudobné (*Income distribution...*, 1997). Na Slovensku sa koncom roka 1999 nachádzalo v hmotnej núdzi 16,7% z celkového počtu rodín s nezaopatrenými deťmi. Z hľadiska subjektívnej chudoby sa najchudobnejšie cítia rodiny s tromi a viac deťmi (počet detí je aj tradičným indikátorom chudoby), prípadne neúplné rodiny s jedným a viacerými deťmi.

Okrem ohrozených skupín sú súčasťou spoločnosti aj evidentne chudobné skupiny obyvateľstva, ktoré však nie sú štatisticky vykazované (*poor beyond statistics*) – pretože sú nepostihnuteľné. Ide predovšetkým o **bezdomovcov**, na ktorých sa v pravom zmysle slova vzťahuje definícia chudoby, či už z hľadiska príjmu alebo sociálnej exklúzie (možno sem zaradiť tiež kriminálnikov vo väzniciach, drogovu závislých).

V najvšeobecnejšom význame, bezdomovec je človek s absenciou bývania, sociálne vylúčený a zároveň "začlenený" do nebytových priestorov, zbúranísk, kontajnerov, pivníc, kanálov, železničných a autobusových staníc, ako aj ulíc, parkov, priestorov pod mostmi, vrátane letiskových plôch – to všetko môžeme chápať ako náhradné bývanie, ako inklúziu bezdomovcov (podľa Giddens, 1999). Absenciu príjmu si "riešia" zberom fliaš, papiera, živia sa zvyškami jedál z kontajnerov, častým javom je žobranie.

Na Slovensku oficiálna definícia bezdomovca nejestvuje, vzťahuje sa na nich označenie "spoločensky neprispôsobivé osoby". Za socializmu bolo bezdomovstvo neprípustné a vzťahovali sa naň paragrafy trestného zákonníka o príživníctve, na základe ktorého hrozilo až 3-ročné väzenie, čo na druhej strane mnohí "bezdomovci" využívali hlavne v zimnom období a premyslenými krádežami sa dostali do "bezpečia väznice", pred zimou, kedy sú časté ich úmrtia zamrznutím alebo podchladením. V súčasnosti sa na Slovensku podľa odhadov (či skôr dohadov) pohybuje približne 2000 bezdomovcov. Zvyčajnými príčinami bezdomovstva sú rozvody, rodinné konflikty, ukončenie výkonu trestu a pod. Ich spôsob života je väčšinou poznačený sociálnymi patológiami – ide hlavne o alkoholizmus, ako aj krádeže. Patrí k charakteristike bezdomovcov, že neradi využívajú azylové domy, ktoré im poskytujú predovšetkým mimovládne organizácie, pretože ohrozujú ich slobodu, s výnimkou zimného obdobia. Ich spôsob života často končí tragicky.

Bezdomovstvo sa chápe aj v širšom význame a vzťahuje sa k absencii bývania všeobecne. V takomto zmysle sú "bezdomovcami" aj dospelé deti alebo mladé rodiny nechtiac bývajúce u rodičov, čo je bežný spôsob riešenia si bytovej situácie na Slovensku, kde nedostatok a nedostupnosť bytov je alarmujúca. Bezdomovstvom ohrozenou skupinou sa stáva tiež zvyšujúca sa časť populácie, a to najmä nájomného.

³ Polovicu z tohto počtu (5,4%) tvorili rodiny s nezaopatrenými deťmi.

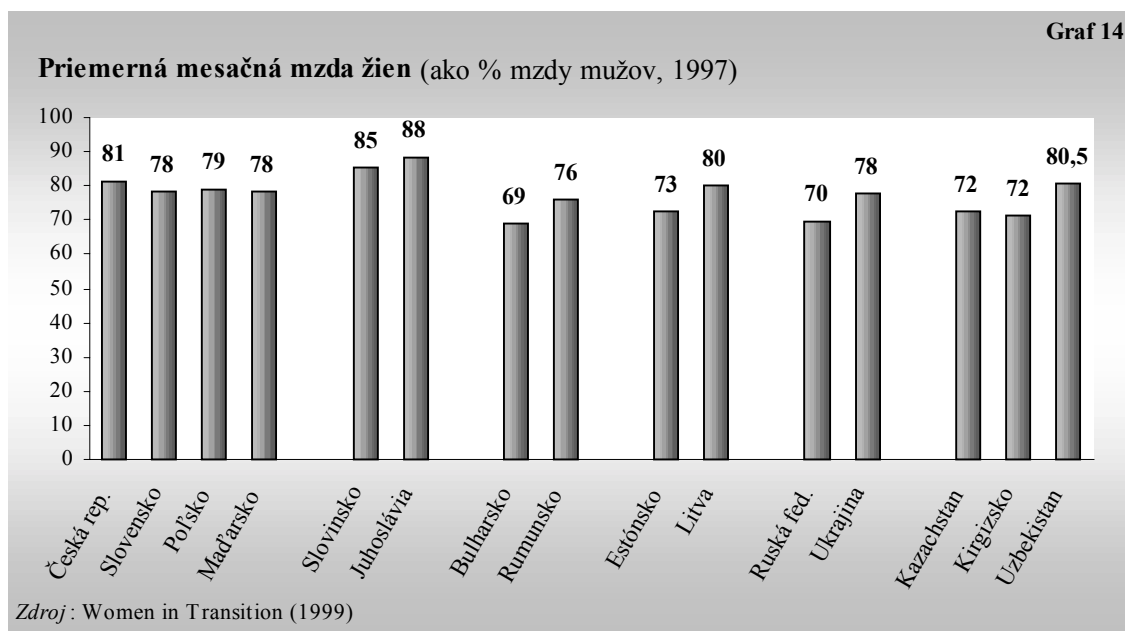
Aj keď sa štatisticky nevykazujú chudobní z hľadiska etnickej príslušnosti z dôvodu rešpektovania ľudských práv, nemožno prehliadať, že významná časť **rómskeho etnika** na Slovensku, koncentrovaná predovšetkým v osadách, žije v chudobe resp. až biede. Chudoba Rómov je z hľadiska indikátorov chudoby predovšetkým dôsledkom ich vylúčenia z trhu práce, konkrétne dlhodobej nezamestnanosti, mnohopočetných rodín a tiež nízkej vzdelanostnej úrovne Rómov (bližšie pozri *Rómovia a chudoba*).

Feminizácia chudoby

Výrazne chudobou ohrozenou časťou populácie sú **ženy**. Možno povedať, že v celosvetovom meradle žije viac žien ako mužov v absolútnej chudobe a táto nerovnosť neustále rastie a má vážne dôsledky pre ženy a ich deti. Na ženy sa kladie neproporcionálne viac problémov zviazaných s prekonávaním chudoby, sociálnou dezintegráciou, nezamestnanosťou.

K feminizácii chudoby dochádza aj na Slovensku, ako to vyplýva z viacerých výskumov, a jej najdôležitejšou príčinou je nerovné až diskriminačné postavenie žien na trhu práce; pričom "Ekonomická moc je základom rovnosti žien, ktorý pomáha ženám uplatňovať ich ľudské práva. Všetky medzinárodné záväzky obsahujú imperatív zvyšovania rovnosti medzi ženou a mužom" (*Women in Transition*, 1999).

Aj keď je na Slovensku diskriminácia žien na legislatívnej úrovni zakázaná, jej existenciu v rôznych formách a rozsahu nemožno poprieť. Na trhu práce sa nerovné postavenie prejavuje najčastejšie formou *segregácie* podľa zamestnania (ženy prevažujú v "nízkopříjmových" odvetviach ako školstvo, zdravotníctvo, štátna správa a pod.) a segregácie v rámci profesií (keď sa v rámci určitého zamestnania vyčleňujú skupiny málo platených žien na rozdiel od lepšie platených mužov). *Mzdové rodové rozdiely*, podobne ako segregácia, sú s rôznymi odchýlkami charakteristické pre väčšinu krajín sveta. V Európskej únii bol zárobok žien v roku 1995 v priemere o 28% menší než u mužov; mesačný zárobok žien predstavoval 72% zárobku mužov. Situáciu v tranzitívnych krajinách vyjadruje graf 14.

Nižšie príjmy žien majú najzávažnejší vplyv na feminizáciu chudoby, čo sa prejavuje napríklad tým, že chudobou sú ohrozené osamelé staršie ženy a ženy slobodné. Z hľadiska monetárnej chudoby sú osamelé ženy najchudobnejšie, čo sa dá interpretovať ako dôsledok príjmovej nerovnosti žien.

K príjmovej nerovnosti žien prispieva nemalou mierou *sexuálne obťažovanie na pracoviskách*, ktoré sa na Slovensku v minimálnej miere odtabuizováva, na rozdiel od západných krajín, kde je právne postihnuteľné. Sexuálne obťažovanie sa stáva často podmienkou pracovného postupu ženy, lepšieho platového ohodnotenia, získania alebo tiež udržania si pracovného miesta. Väčšinou sú sexuálne služby žien na pracoviskách vynucované nadriadenými. Ženy zvyčajne pracujú v nižších pracovných pozíciách (vertikálna segregácia žien), čo je predpokladom pre ich sexuálne zneužívanie mužmi-nadriadenými. Sexuálne obťažovanie je formou sociálnej kontroly žien, obmedzuje ženy z hľadiska ekonomickej a spoločenskej realizácie, znižuje ich

sebavedomie a úctu. Dôsledkom môže byť strata záujmu o prácu, zníženie výkonnosti a koncentrácie v práci až odchod zo zamestnania. Sexuálne zneužívanie na pracoviskách je tichým, ale silným faktorom fungujúcim v transformujúcich sa krajinách. V rámci Československa v roku 1991 malo 10 percent žien takúto osobnú skúsenosť s nadriadenými mužmi. Na Slovensku nie je sexuálne obťažovanie na pracoviskách právne postihnuteľné, a tým je jeho závažnosť nedostatočne zviditeľnená.

Box 10

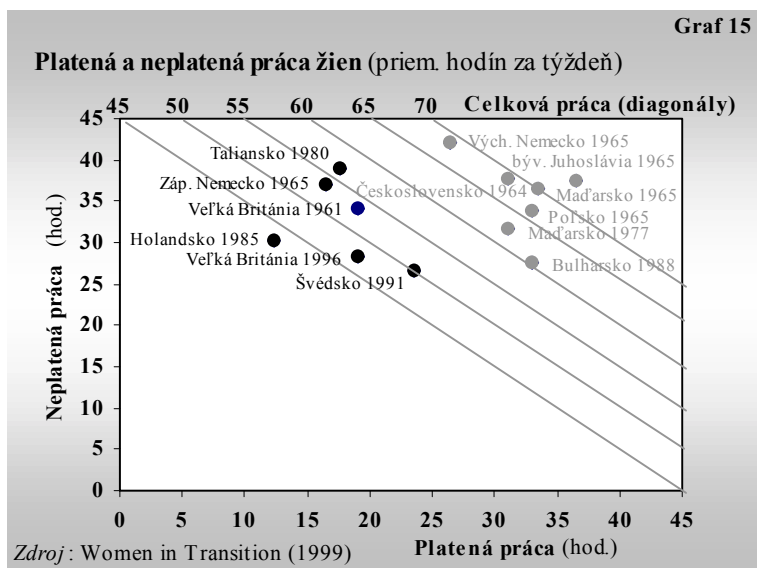
Ženy a tzv. sex-priemysel

V súvislosti s feminizáciou chudoby, nerovnosťou príjmov žien a ich nezamestnanosťou, je možné uvažovať aj o určitých sociálno-patologických dôsledkoch, z ktorých vystupuje do popredia doslova boom sex-priemyslu (*sex industry*) v transformujúcich sa krajinách strednej a východnej Európy. Aj keď je ťažké zmerať jeho stupeň, čo je dané jeho nepravidelosťou a často kriminálnou povahou, je zjavne pozorovateľný. V transformujúcich sa krajinách rapídne vzrástol počet žien, ktoré pracujú v tejto oblasti ako prostitútky. Ženy z východnej a strednej Európy dominujú ako prostitútky aj v uliciach mnohých miest západnej Európy; mnohé z nich sú k tejto činnosti prinútené.

Doteraz sme sa pokúšali analyzovať feminizáciu chudoby z hľadiska nerovného postavenia žien na trhu práce a na základe nižšieho platového ohodnotenia. Išlo o

prácu platenú, ktorá je kľúčovým determinantom ekonomickej nezávislosti žien a významným východiskom pre uplatnenie autority žien v domácnosti ako aj ich participácie v širšej spoločnosti. Okrem platenej práce, ktorá je u žien nižšie ohodnotená, je to aj prehliadaná a nedocenená oblasť neplatenej práce, ktorá je taktiež výrazom nerovnosti žien v spoločnosti. Práca v domácnostiach je pritom rozhodujúca pre ekonomické prežitie mnohých rodín. Bývalé socialistické krajiny boli typické aj tým, že zamestnanosť žien na plný úväzok dosahovala vysoký stupeň a popri tom mali druhú smenu v domácnosti. Údaje ukazujú, že úplná pracovná zaťaženosť žien platenou aj neplatenou prácou predstavuje v strednej a východnej Európe priemerne 70 hodín týždenne, čo je o 15 hodín viac než u žien v západnej Európe.

Graf 15

Feminizácia chudoby úzko súvisí s feminizáciou staroby, resp. je jej dôsledkom. K feminizácii staroby dochádza na základe "jednoduchého" dôvodu, ktorým je skutočnosť, že ženy sa dožívajú vyššieho veku než muži (ženy predstavujú 65,5% obyvateľstva v dôchodkovom veku). Pokiaľ ide o výšku dôchodku, tak sa u starších žien dá zvýšiť možnosťou poberania vdovského dôchodku, ak je však jediným zdrojom príjmu starobný dôchodok, jeho priemerná výška, ako už bolo uvedené, sa minimálne odlišuje od hranice chudoby. Za pozornosť stojí zistenie, že staršie ženy ako problém nepociťujú svoju ekonomickú situáciu, ale upozorňujú na svoju samotu, osamelosť, sociálnu exklúziu (*Rodové štatistiky...*, 1999).

Feminizácia chudoby nastáva aj ako dôsledok neúplných rodín, ktoré predstavujú skupinu výrazne ohrozenú chudobou. Neúplné rodiny, to sú predovšetkým matky s deťmi, či už rozvedené, alebo slobodné; takmer 89% neúplných rodín predstavujú ženy-matky s dieťaťom a deťmi. Feminizácia chudoby je neoddeliteľne spojená s chudobou detí.

K feminizácii chudoby dochádza na základe viacerých príčin. Jednou z nich je *patriarchát*, ako historicky vytvorený konštrukt správania sa, založený na mocenskom vzťahu muža a ženy. Aj keď tento fenomén nepredstavuje slovenské špecifikum, je prítomný vo všetkých oblastiach života slovenskej spoločnosti, tak vo verejnej ako aj privatej sfére.

Patriarchát funguje aj v západných kultúrach, zároveň tam bol po desaťročia programovo odstraňovaný; či už z hľadiska uplatňovania ľudských práv, ale predovšetkým feminizmom, ktorého nástup sa datuje od šesťdesiatych rokov. V tomto smere je na Slovensku čo dobiehať, hoci už každodenný život prináša množstvo argumentov dokazujúcich neudržateľnosť patriarchátu. Snáď najvýznamnejším argumentom je tá skutočnosť, že na Slovensku je typický dvojpríjmový model domácnosti, vysoká nezamestnanosť postihuje tak ženy ako aj mužov, a tak domácnosť často funguje na príjme ženy. Navzdory týmto faktom, výskumy hovoria, že až 92% respondentov, tak mužov ako aj žien, očakáva od "správneho muža" schopnosť finančne zabezpečiť rodinu (Bútorová..., 1999). Na základe týchto očakávaní, a to tak mužov ako aj žien, ťažko predpokladať dožívanie patriarchátu aj na trhu práce a následné odstraňovanie feminizácie chudoby. Na Slovensku pôsobí niekoľko feminizmu príbuzných mimovládnych organizácií, je to však predovšetkým medzinárodný vplyv, ktorý Slovensko v rámci jeho snáh vstúpiť do EÚ doslova núti prijímať legislatívne normy, ktoré odstraňujú nerovnosti postavenia žien v spoločnosti. V tomto smere snáď za najvýznamnejší dokument možno pokladať *Národný akčný plán pre ženy v Slovenskej republike*, prijatý vládou SR v roku 1997. Dokument vychádza z Pekingskej akčnej platformy, prijatej na 4. Svetovej konferencii o ženách v Pekingu v roku 1995, a komplexne načrtáva potrebné zmeny pre odstraňovanie všetkých foriem diskriminácie žien. V našom kontexte je najdôležitejšie odstraňovanie ekonomických znevýhodnení.

Odstraňovanie patriarchátu je možné z viacerých hľadísk. Sympatické sú snahy zo strany mužov v západných krajinách, ktorým nevyhovuje mocenská rola muža, či už vo vzťahu k žene, ale tiež deťom. Ako inšpiráciu pre Slovensko možno uviesť viac ako desať rokov trvajúce hnutie "new fathers", ktoré prekonáva patriarchálne rolové správanie muža vo výchove detí, a vytvára nové vzory rodičovstva, pričom tu nejde o výmenu rolí so ženami, ale o ich zmenu. V západných krajinách sa zmenila aj právna definícia roly otca.

Chudoba spoločnosti

Chudoba sa používa nielen na označenie časti populácie určitej spoločnosti, ale aj na označenie spoločnosti ako celku, vo vzťahu k iným spoločnostiam. Chudoba je spoločným označením pre

krajiny tretieho sveta.⁴ "Sme svedkami situácie, že v krajinách celého sveta je stále viac ľudí, ktorí prosperujú, zatiaľ čo iní žijú v nevyhovujúcej chudobe. Zväčšuje sa rozdiel medzi bohatými a chudobnými v bohatých aj rozvojových krajinách, taktiež rozdiel medzi rozvinutými a mnohými rozvojovými krajinami sa ešte zväčšil." (UN World Summit, 1995). Problému chudoby venujú pozornosť aj iné významné medzinárodné inštitúcie (MMF, Svetová banka).

Pokiaľ ide o Slovensko, chudobní, resp. občania v hmotnej núdzi predstavujú približne 10 percent obyvateľov. Treba však povedať, že ani populácia dosahujúca príjem nad životné minimum nevykazuje evidentne vyšší životný štandard než chudobní. Napríklad, chudobou najohrozenejšou skupinou sú dlhodobo nezamestnaní, avšak ani zamestnanie neznamená vstupenku do sveta lepšie situovaných. Ak porovnáme v súčasnosti platnú výšku minimálnej mzdy na Slovensku, ktorá predstavuje 4 400 Sk brutto (čo znamená reálne 3 884 Sk netto), s výškou životného minima, ktoré predstavuje 3 490 Sk mesačne, neobjavíme zásadný rozdiel (nehovoriac o demotivačných dôsledkoch minimálnej mzdy na znižovanie nezamestnanosti).

Vo vyspelých krajinách niektoré pracovné miesta pre nekvalifikovaných vytvárajú novú kategóriu chudobných – *working poor*, pracujúci chudobní. O pracujúcich chudobných môžeme hovoriť u viacerých profesií na Slovensku (za rok 1999 bol priemerný príjem v týchto profesiách 5 249 Sk). Za alarmujúci možno pokladať údaj, podľa ktorého až 79% slovenských domácností má strach, že v budúcnosti klesne pod hranicu chudoby (Fall, Horecký, Roháčová, 1999).

Tabuľka 32

Porovnanie čistých príjmov na 1 člena domácnosti v 1. a 10. príjmovej decilovej skupine domácností (10% najchudobnejších a 10% najbohatších domácností, príjmy v Sk)

Ukazovateľ	1995	1996	1997	1998	1999
Čistý mesačný príjem na 1 člena I. decilovej skupiny	2 014	2 308	2 830	2 768	2 893
Čistý mesačný príjem na 1 člena X. decilovej skupiny	7 162	10 964	12 459	13 448	12 934
Pomer príjmu X. a I. decilovej skupiny	3,56	4,75	4,40	4,86	4,47

Zdroj: Štatistický úrad Slovenskej republiky.

Napriek miernemu trendu rastúcich rozdielov v príjmoch patrí Slovensko stále medzi krajiny s najnižšou príjmovou nerovnosťou. Podľa dostupných údajov sa 20% najchudobnejších domácností v SR podieľa na celkových príjmoch alebo spotrebe 11,9 percentami, pričom 20% najbohatších domácností má podiel 31,4 percent. Predovšetkým vďaka relatívne nízkemu podielu bohatých domácností na celkových príjmoch bola príjmová nerovnosť (podiel najbohatších a najchudobnejších) na Slovensku v sledovanom období 1987-98 najnižšia na celom svete.⁵

Trvalý hospodársky rozvoj je základným predpokladom riešenia chudoby v širšom zmysle. Od neho závisí aj riešenie chudoby v užšom význame, a tým je štátna sociálna politika, ktorá uzákonením životného minima ako "nepísanej" hranice chudoby garantuje občanovi právny nárok na sociálnu pomoc. Vytváranie sociálnych sietí je predpokladom zamedzenia sociálnej exklúzie chudobných.

⁴ Používa sa aj výraz "štvrtý svet", ktorý je skôr biedny než chudobný, s hlavnými problémami ako hlad, podvýživa, infekčné choroby, a v konečnom dôsledku, prežitie ako také.

⁵ UNDP: Human Development Report 2000, s. 172. Za jednotlivé krajiny boli použité posledné dostupné údaje z uvedeného obdobia 1987-1998.

Významné miesto tiež zohrávajú na Slovensku desiatky mimovládnych organizácií, ktoré poskytujú chudobným rôzne formy pomoci. Okrem týchto transparentných prístupov k riešeniu chudoby zohrávajú na Slovensku dôležitú úlohu rodinné transfery. V rodinách sa koncentruje prevencia i prekonávanie dôsledkov chudoby. Rodinná solidarita, súdržnosť a pomoc je jedným z najúčinnějších mechanizmov ochrany pred chudobou. Viac ako polovica domácností na Slovensku prijíma pomoc od príbuzných, rodičov, starých rodičov, detí, súrodencov.

Za špecificky slovenský prístup k riešeniu chudoby, vrátane jej prevencie, možno pokladať domácu produkciu mnohých slovenských domácností (záhrady, opravy, a pod.), čo im napomáha zabezpečiť vyššiu životnú úroveň popri peňažných príjmoch. Do tohto kontextu zaraďujeme aj oblasť neplatenej práce, bez ktorej by nemohli ekonomicky prežiť mnohé domácnosti. Sú to však nielen "vonkajšie" prístupy k riešeniu chudoby, ale je to predovšetkým individuálna zodpovednosť každého občana za riešenie svojej situácie, ktorú akcentuje aj štátna sociálna politika. V tejto súvislosti vystupuje do popredia vzdelanie, ktoré sa stáva z hľadiska riešenia chudoby a jej prevencie významným predpokladom úspešnosti na trhu práce.

Záver

Chudobu možno chápať ako jeden z limitov ľudského rozvoja. V slovenskej legislatíve chudoba nie je definovaná a za jej synonymum pokladáme hmotnú núdzu. V Európskej únii sa používa definícia chudoby podľa Rady Európy, o ktorej prevzatí do slovenskej legislatívy by sa malo uvažovať najmä z hľadiska snáh Slovenska o členstvo v EÚ. Podľa tejto definície sa pokladá nízky príjem za indikátor chudoby, s čím súvisí možná sociálna exklúzia chudobných.

V súčasnosti za hranicu chudoby na Slovensku pokladáme životné minimum; počty chudobných možno zistiť na základe štatistických údajov o poberateľoch sociálnych dávok. Nie všetky skupiny obyvateľstva sú v rovnakej miere ohrozené chudobou, čo predovšetkým vyplýva z ich postavenia či vylúčenia z trhu práce. Najohrozenejšou skupinou sú dlhodobo nezamestnaní, ktorí predstavujú najväčšiu skupinu poberateľov sociálnych dávok. Riešenie chudoby sa tak stáva predovšetkým otázkou riešenia nezamestnanosti, ktoré v minulosti súviselo s rozvojom industrializácie, v súčasnosti je podmienené aj rozvojom informačnej spoločnosti.

Tradične ohrozenou skupinou sú starí ľudia, čo sa priebežne rieši valorizáciou dôchodkov. Chudobou sú ohrozené neúplné rodiny, nedostatočne je zviditeľnená chudoba detí. Ľudia s nižším vzdelaním predstavujú ďalšiu skupinu, významne ohrozenú chudobou.

Aj keď sa štatisticky nevykazujú chudobní z hľadiska etnickej príslušnosti, je evidentné, že na Slovensku žije v chudobe až biede značná časť rómskeho etnika.

V rámci analýz chudoby sa do pozornosti dostáva feminizácia chudoby, vyplývajúca z nerovného postavenia žien na trhu práce, a to predovšetkým z hľadiska ich nižšieho príjmového ohodnotenia. K príjmovej nerovnosti žien prispieva nemalou mierou sexuálne obťažovanie na pracoviskách, ktoré je častou podmienkou pracovného postupu ženy, jej lepšieho pracovného ohodnotenia. K nerovnému postaveniu žien na trhu práce treba priradiť prehlídanú, nedocenenú a neplatenú prácu žien v domácnostiach, ktorá je taktiež výrazom ich nerovného postavenia v spoločnosti vôbec. Za vážnu príčinu feminizácie chudoby možno pokladať patriarchát, ako prevažujúci model správania sa tak mužov ako aj žien Slovenska. Odstraňovanie feminizácie chudoby závisí od miery odstraňovania patriarchátu, či už zo strany vládnych inštitúcií alebo mimovládnych organizácií; inšpirujúce sú v tomto smere aktivity mužov v západných krajinách.

Chudoba sa používa nielen na označenie časti populácie danej spoločnosti, ale tiež na označenie spoločnosti ako celku; ako chudobné sa pokladajú predovšetkým krajiny tretieho sveta. Pokiaľ ide o Slovensko, tak na základe príjmovej charakteristiky obyvateľstva možno konštatovať, že ako celok patrí k chudobnejším krajinám.

Ani najbohatšie krajiny sveta nevyriešili svoju chudobu a majú svoj "tretí svet", obdobná situácia je aj na Slovensku. Každá spoločnosť má a bude mať svojich chudobných a zmyslom vytvárania podporných sietí pre chudobných je predovšetkým zamedzenie vzniku a šíreniu trvalej chudoby.

Literatúra

Buchelová, J. – Sopira, B. (eds): *Sociálna pomoc*. Elita, Bratislava (1998)

Bútorová, Z. – Filadelfiová, J. – Guráň, P. – Gyarfášová, O. – Farkašová, K.: *Rodová problematika na Slovensku*. In: Slovensko 1998-1999, Inštitút pre verejné otázky, Bratislava (1999)

Dlouhý, J.: *Životní minimum*. Sociopress, Praha (1997)

Fall, M. – Horecký, M. – Roháčová, E.: *Chudoba na Slovensku a vo Francúzsku: niekoľko prvkov pre porovnanie*. In: Slovenská demografia a štatistika, 2/1999

Falťan, L. – Gajdoš, P. – Pašiak, J.: *Lokálne aspekty transformácie. Marginálne územia na Slovensku – história a súčasnosť. Poznámky k histórii problému*. In: Sociológia, 1-2/1995

Filadelfiová, J. – Guráň, P.: *Niektoré rodinné aspekty chudoby*. In: Chudoba ako sociálny problém: teória a prax. Zborník, Bratislava (1995)

Filadelfiová, J. – Guráň, P. – Šútorová, D.: *Rodové štatistiky na Slovensku*. Medzinárodné stredisko pre štúdium rodiny, Bratislava (1999)

Giddens, A.: *Sociologie*. Argo, Praha (1999)

Hiršl, M.: *Analýza štruktúry chudého obyvateľstva v Československu v roke 1989*. VÚPSV, Bratislava (1992)

Hrdinová, E.: *Definícia chudoby na Slovensku neexistuje, hoci tu bola vždy*. Sme, 6. 4. 2000

Cheal, D.: *New Poverty. Families in Postmodern Society*. Greenwood Press, USA (1996)

Konopásek, Z.: *Chudoba a sociální příjmy*. VÚPSV, Bratislava (1991)

Michálek, A.: *Podiel chudobnej populácie sa ustavične zvyšuje*. Trend, 29. 3. 2000

Myslíková, I.: *Ktorí obyvatelia sú najchudobnejší?* Sme, 24. 5. 2000

Národný akčný plán pre ženy v Slovenskej republike, Bratislava (1999)

Nerovnosť ve společnosti: Sen a skutečnost' (Amartya Sen – Nobelova cena 1998). Seminárny bulletin České společnosti ekonomické, Praha, 16. 6. 1999

Out of Sight, Out of Mind. Poverty in America. The Economist, 20. 5. 2000

Periodiká Štatistického úradu Slovenskej republiky.

- Plánovský, J. – Jurajda, Š.: *Mzdové rozdiely medzi mužmi a ženami v transformujúcej sa ekonomike*. Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR, Trexima, Bratislava (2000)
- Polakovič, I.: *Nedostatočné vzdelanie veští chudobu*. Profit, 21. 3. 2000
- Projekt určovania životného minima v podmienkach Slovenskej republiky. Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR, Bratislava (1995)
- Sachs, J.: *Helping the World's Poorest*. The Economist, 14. 8. 1999
- Sancho, A. (ed.): *Policies and Programs for Social & Human Development. A Handbook*. Produced for the United Nations World Summit for Social Development. International Center for Economic Growth, San Francisco (1996)
- Sen, A.: *The Standard of Living*. Edited by Geoffrey Hawthorn, with contributions by John Muellbauer, Ravi Kanbur, Keith Hart and Bernard Williams. The Tanner Lectures, Cambridge University Press, Cambridge (1987)
- Smeeding, T.M. – Boyle Torrey, B. – Okrasa, W.: *Chudoba vo východnej Európe*. VÚPSV, Bratislava (1992)
- Správa o sociálnej situácii obyvateľstva SR v roku 1999*. Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR, Bratislava (2000)
- Social Exclusion and Human Dignity in Europe: Background Report for the Proposed Initiative by the Council of Europe. Strasbourg (1995)
- Sociálna situácia domácností Slovenskej republiky*. Štatistický úrad SR, Bratislava (1995)
- Statistics in Focus. Population and Social Conditions. Income Distribution and Poverty in EU 12 (1993). Eurostat, Luxembourg (1997)
- Statistics in Focus. Population and Social Conditions. Lone-parent Families: A Growing Phenomenon. Eurostat, Luxembourg (1998)
- Statistics in Focus. Population and Social Conditions. Women's Earnings in the EU: 28% Less Than Men's. Eurostat, Luxembourg (1999)
- Šimúnková, K.: *Chudoba*. In: Mesežnikov, G. – Ivantyšin, M. (eds): *Slovensko 1998-1999*. Inštitút pre verejné otázky, Bratislava (1999)
- Toffler, A.: Tofflerová, H.: *Utváranie novej civilizácie*. Open Windows, Bratislava (1996)
- Tomeš, I.: *Sociální politika, teorie a mezinárodní zkušenost*. Sociopress, Praha (1996)
- Trendy sociálneho vývoja v Slovenskej republike*. Štatistický úrad Slovenskej republiky (2000)
- UN: World Summit for Social Development. Denmark (1995)
- UNDP: *The Human Development CD-ROM 1990-1999*. United Nations Development Programme, New York (1999)
- UNDP: *Transition 1999. Human Development Report for Europe and the CIS*. UNDP Regional Bureau for Europe and the CIS, Bratislava (1999)
- Vranová, Z.: *Úloha muža a otca v rodine*. Medzinárodné stredisko pre štúdium rodiny, Bratislava (1997)

Women in Transition. UNICEF, Florence (1999)

Zbierka zákonov SR. 23. 9. 1999

Žitňanský, E.: *Možnosť predstierať chudobu ubližuje naozaj chudobným*. Sme, 9. 5. 2000

Rómovia a chudoba

Každá analýza tzv. rómskej problematiky podlieha určitej generalizácii a zovšeobecňovaniu. Nie je to spôsobené iba nepresnosťou štatistík o Rómoch a chronickým nedostatkom použiteľných výskumov, ale aj veľkou civilizačnou diferenciáciou rómskej komunity na Slovensku. Viaceré štatistiky týkajúce sa Rómov vychádzajú z údajov zo sčítania obyvateľstva z roku 1991 a preto pokrývajú iba menšiu časť Rómov na Slovensku. Mnohé z tvrdení o Rómoch na Slovensku možno preto chápať iba optikou trendov, resp. vzťahovať ich na konkrétnu časť rómskej komunity. Je potrebné skonštatovať, že prevažná časť Rómov na Slovensku žije integrovaná do majoritnej spoločnosti a predovšetkým nesegregovane od majoritnej spoločnosti. Nazeráť na problematiku Rómov iba optikou rómskych osád je preto zavádzajúce.

Špecificita Rómov ako národnostnej menšiny

Rómovia sú druhou najpočetnejšou národnostnou menšinou v Slovenskej republike. Pri sčítaní obyvateľstva v roku 1991 sa k rómskej menšine prihlásilo menej ako 80 000 obyvateľov, čo tvorí 1,4% obyvateľov Slovenskej republiky. Odhad počtu Rómov na Slovensku je však niekoľko násobne vyšší. Podľa údajov mestských a obecných úradov štátnej správy z roku 1989 žilo v tomto roku na Slovensku 253 943 Rómov (4,8%). Tieto štatistiky však evidovali iba sociálne odkázaných občanov. Dá sa preto predpokladať, že počet Rómov na Slovensku je ešte vyšší. V súčasnosti sa odhady odborníkov pohybujú medzi 480-520 tisíc a vzhľadom na vysokú natalitu rómskej populácie sa toto číslo neustále zvyšuje.

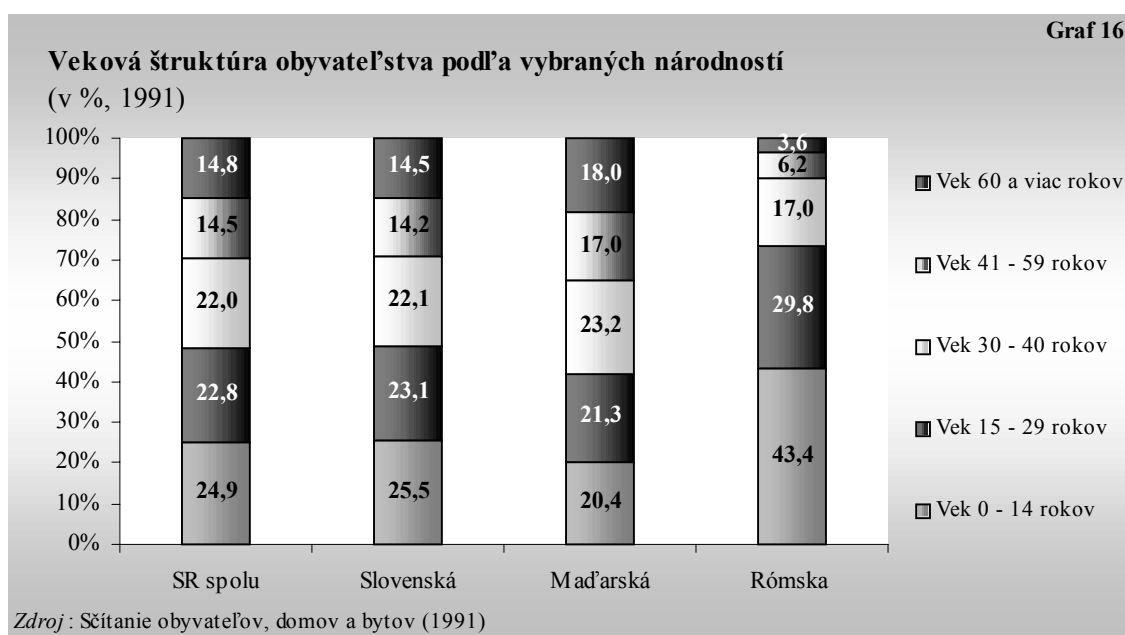
Rómovia sú veľmi špecifickou menšinou a riešenie tzv. "rómskeho problému" preto vyžaduje komplexnejší prístup. Zlá sociálno-ekonomická situácia väčšiny Rómov na Slovensku prináša otázku, či Rómovia nezačínajú byť viac sociálnou ako etnickou menšinou. Čoraz častejšie sa v odborných kruhoch začína diskutovať o problematike "underclass", ktorá najlepšie vystihuje situáciu Rómov žijúcich v rómskych osadách. Základnými charakteristikami *underclass* sú dlhotrvajúca nezamestnanosť, fragmentarizovaná pracovná kariéra, trvalé uplatnenie iba na sekundárnom trhu práce, závislosť na dávkach sociálneho štátu alebo na aktivite v tieňovej ekonomike. Prostredie underclass je vo vzťahu k majoritnej populácii chápané ako anómické, vyznačujúce sa celkovou rezignáciou, malým rešpektom k autoritám, nízkou sociálnou kontrolou, spoliehaním sa na systém podpôr, vytrácaním sa pracovnej etiky. Tieto všeobecné charakteristiky prostredia underclass presne vystihujú situáciu Rómov v rómskych osadách a čoraz častejšie i mimo nich.

Rómska komunita je vnútorne silne diferencovaná a rôzne kultúrno-civilizačné štiepenia komplikujú komunikáciu vo vnútri komunity i navonok. Niektorí odborníci na rómsku problematiku uvádzajú v tejto súvislosti pretrvávajúce zvyšky kastového systému vo vnútri rómskej komunity, ktorý dopredu určuje miesto človeka v spoločenskom systéme. Dôležitou diferenciáciou je stabilizácia subetnických podskupín Rómov na Slovensku. Najpočetnejšie sú skupiny usadlých Rómov (Rumungri) a kočovných – olašských Rómov (Vlašika Roma), samostatnú skupinu tvoria zvyšky nemeckých Sintov. Rómovia sa takisto odlišujú jazykom a dialektami, ktoré používajú a z ktorých preberajú slová do rómčiny – v slovenskom prostredí Rómovia používajú slovenčinu a jej dialekty, na južnom Slovensku maďarčinu. Rómov na Slovensku, podobne ako je to v prostredí majoritnej populácie, diferencuje i ich pôvod v urbánnom, či rurálnom prostredí a príslušnosť k nejakému regiónu Slovenska. Všetky vyššie spomenuté rozdielnosti vo vnútri rómskej komunity determinujú možnosti riešenia problémov rómskej menšiny na Slovensku.

Reprodukčné správanie Rómov na Slovensku

Demografické správanie sa a demografická reprodukcia rómskej populácie sa odlišuje od reprodukčného správania sa majoritnej populácie. Jej najzreteľnejším prejavom je odlišná veková štruktúra Rómov v porovnaní s ostatným obyvateľstvom. Podľa posledného sčítania obyvateľstva na Slovensku v roku 1991 sú však evidentné rozdiely vo vekovej skladbe aj u ostatných etnických skupín na Slovensku, ktoré sú charakteristické vysokým počtom detí vo veku do 14 rokov a nízkym počtom starších osôb v reproduktívnom veku.

Rozdiely medzi jednotlivými etnikami sú podmienené viacerými faktormi, ktoré však výraznejšie vystupujú do popredia najmä u rómskej minority a majú za následok rozdiely v štruktúre a veľkosti rómskej rodiny. Medzi najdôležitejšie faktory patria napríklad dlhodobý odlišný vývoj úmrtnosti a pôrodnosti v porovnaní s celkovou populáciou SR, stupeň etnickej identity, miera asimilácie, kompaktnosť osídlenia a percento národnostne resp. etnicky zmiešaných manželstiev. Z hľadiska vekovej štruktúry sú v rámci rómskej populácie najpočetnejšou vekovou skupinou deti do 14 rokov (graf 16), ktorá tvorí až 43,4% (u ostatných obyvateľov Slovenska je to spolu 24,9%). Veková skupina 15 až 29 ročných je zastúpená 29,8% (22,8%). V ďalších vekových skupinách je viditeľné znižovanie v porovnaní so skladbou populácie na Slovensku: veková kohorta 30 až 40 roční - 17,0% (22,0%), 41 až 59 roční - 6,2% (14,5%) a veková kohorta 60 a viac roční sú v rómskej populácii zastúpení iba 3,6% (14,8%). V dôsledku vysokej miery pôrodnosti a vyššej úrovne úmrtnosti tvoria štyri pätiny Rómov obyvateľia vo veku do 34 rokov (Bačová, Zel'ová, 1993).

Rómska rodina predstavuje úplne odlišný demografický typ ako majoritná rodina. V oblasti partnerských vzťahov možno identifikovať napríklad vysoký počet skorých začiatkov sexuálnej aktivity a partnerského spolužitia (pred 18 rokom života) najmä u rómskych žien; začiatok spolužitia bez legalizovania vzťahu podľa noriem majoritnej spoločnosti u nadpolovičnej väčšiny rodičovských párov s následným sobášom i po mnohých rokoch spolužitia; ale aj nízku rozvodovosť. Rozvod ako spôsob ukončenia prvého manželstva sa vyskytol u 3,7% rómskych mužov a u 3,4% rómskych žien. V oblasti rodičovstva je typická rómska mnohodetná rodina.

Viditeľné sú odlišnosti pri porovnávaní počtu detí pripadajúcich na jednu rómsku ženu (4,2 detí), čo je viac ako dvojnásobok voči matkám nerómskej populácie (1,51). V prípade rómskych rodín žijúcich v zaostalých osadách je tento priemer detí na jednu rodinu až 7,8 detí.

Zdrojom príjmu v takýchto viacpočetných rodinách sú (podľa *Koncepčných zásad*, 1997) prídavky na deti. Údaje o demografickom správaní sa rómskej populácie na Slovensku veľmi silne pripomínajú údaje opisujúce demografické správanie sa nerómskej populácie pred niekoľkými desaťročiami, alebo sú porovnateľné s údajmi z rozvojových krajín. Rómske obyvateľstvo je vlastne vo "fázovom oneskorení" v demografickom vývoji voči nerómskej populácii, nachádza sa v štádiu, ktoré charakterizovalo väčšinu pred niekoľkými desaťročiami. Ako príklad možno uviesť, že údaje o dojčenskej úmrtnosti rómskeho obyvateľstva boli v 80. rokoch veľmi podobné údajom z celého Československa v päťdesiatych rokoch. Pravdepodobná stredná dĺžka života rómskej minority medzi rokmi 1970 a 1980 zodpovedala situácii v celej populácii v ČSR v rokoch 1929-33 (v prípade rómskych mužov) a po II. svetovej vojne (v prípade rómskych žien). Možno konštatovať, že reprodukčné správanie sa rómskej populácie vôbec nie je mimoriadne, vlastne zodpovedá sociálnym, ekonomickým a kultúrnym podmienkam a sídelnej štruktúre danej skupiny obyvateľstva. Pri podobných podmienkach a v podobnom socioekonomickom stupni vyspelosti by mala podobné demografické ukazovatele a charakteristiky aj väčšina iných spoločností.

Ďalším z dôležitých znakov je **regionálne rozloženie** rómskeho obyvateľstva, ktoré má svoje špecifické znaky. Územné rozloženie rómskej populácie na Slovensku je nerovnomerné – najvyššia je koncentrácia rómskeho obyvateľstva na východnom Slovensku a v južných okresoch stredného Slovenska. Tu žije väčšina (približne 2/3) rómskej populácie a tu sa nachádzajú aj okresy s najvyšším podielom Rómov. Viac ako polovica Rómov (52,5%) v roku 1980 žila vo vtedajšom východoslovenskom kraji (v súčasnosti je to asi 55%), kde na tisíc obyvateľov pripadalo 77,3 "cigánskych" obyvateľov, kým na celom Slovensku iba 40. Podľa sčítania v roku 1980 tvorili Rómovia už 7,7% obyvateľstva východoslovenského kraja, kým na strednom Slovensku to bolo 2,9% a na západnom Slovensku iba 2,6%. Koncom roka 1988 tvorila rómska menšina na východnom Slovensku podľa oficiálnych údajov už 9,1% populácie.

Podiel rómskej menšiny na celkovom počte obyvateľov je vysoký v každom východoslovenskom okrese, v niektorých presahoval 10 percent už v roku 1980. Podiel rómskeho obyvateľstva sa pravdepodobne bude zvyšovať v dôsledku vysokej pôrodnosti. Napr. v Košiciach bol rómskej národnosti každý sedemnásty obyvateľ mesta, každý dvanásty žiak základnej školy a každé desiate dieťa v materskej škôlke. Južné okresy stredného Slovenska vykazujú takisto vysoké percento rómskej populácie. V týchto okresoch už pri sčítaní v roku 1980 bolo napr. v Rimavskej Sobotě zastúpenie rómskeho obyvateľstva viac ako 10% (14,2%). Nárast podielu rómskej populácie je výrazný najmä tam, kde je miera reprodukcie nerómskej populácie veľmi nízka a kde je napríklad negatívna migračná bilancia. Rómska populácia svojím reprodukčným správaním vyplňa určité "demografické vákuum", z čoho potom vyplýva, že bez nárastu rómskej populácie by mnohé regióny Slovenska neudržiavali svoj pôvodný stav obyvateľstva.

Ďalšou odlišnosťou oproti majoritnej populácii je **sídelná štruktúra** rómskeho obyvateľstva. Kým väčšina obyvateľstva Slovenska už býva v urbánnom prostredí (na začiatku 90-tych rokov 58% populácie), u Rómov ešte stále prevažuje vidiecky charakter sídelnej štruktúry – väčšina z nich býva v dedinskom prostredí (mimo obce, na okraji obce, alebo v obci). Podobne možno diferencovať aj sídelnú štruktúru Rómov žijúcich v urbánnom prostredí – v getách, mimo mesta alebo v meste. Zaujímavou je skutočnosť, že väčšiu koncentráciu rómskeho obyvateľstva zaznamenávame v regiónoch alebo mikroregiónoch, ktoré patria medzi socio-priestorovo-marginálne oblasti Slovenska, a v ktorých sa kumulujú charakteristiky poukazujúce na sídelnú depriváciu. Pre tradičný spôsob života Rómov je charakteristický najmä život vo veľkej komunite a veľmi intenzívne vzťahy so širokým príbuzenstvom.

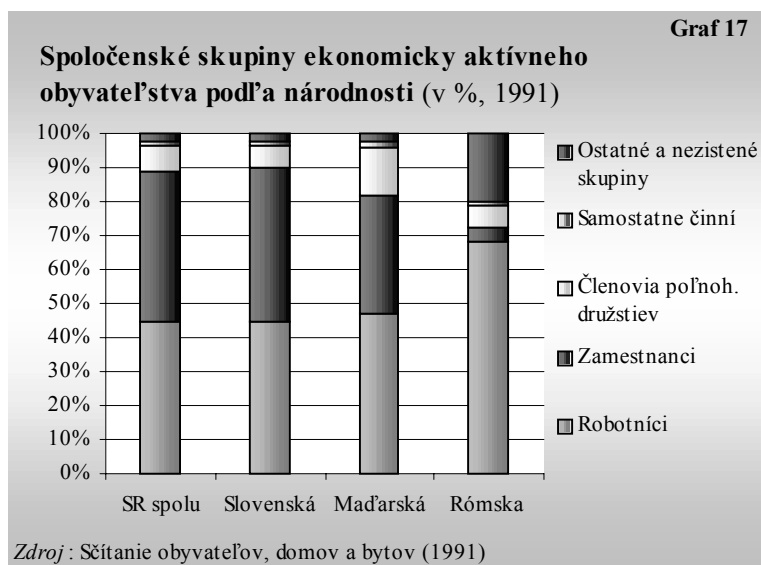
Sídelná štruktúra však vypovedá aj o značnej miere geografickej segregácie rómskeho obyvateľstva na Slovensku. Regióny s vysokou mierou koncentrácie rómskeho obyvateľstva

patria medzi ekonomicky zaostalé časti Slovenska, s veľkými sociálnymi a ekonomickými problémami. Možno predpokladať, že k väčším migračným pohybom na Slovensku asi nedôjde, pretože aj vo veľkých priemyselných centrách poklesol dopyt po lacnej, nekvalifikovanej pracovnej sile. Tým sa do značnej miery uzatvorili možnosti získania práce a bytu (nedostatok peňazí, pokles bytovej výstavby, vysoká cena nehnuteľností) a zastavila sa migrácia Rómov do miest a centrálnych obcí, ktorá bola typická do konca 80-tych rokov. V súčasnosti možno identifikovať skôr opačný trend – návrat do pôvodných osád.

Ďalším z faktorov, ktoré sú determinujúcimi z hľadiska demografickej štruktúry rómskej rodiny, je **typ lokality**. Typ lokality a prítomnosť určitej formy geografickej/priestorovej segregácie rómskej populácie slúži ako dôležitý indikátor procesov asimilácie/disimilácie. Pri výskumoch sa uplatňuje rozčlenenie podľa typu sídiel na samostatné osady, osady pri dedinách, osady pri mestách, dediny a mestá. S priestorovou segregáciou úzko súvisí aj minimálna miera a symbolickosť sociálnych kontaktov a determinuje aj reprodukčné správanie sa. Najmarkantnejšie rozdiely sú viditeľné v prípadoch porovnávania reprodukčného správania rómskej populácie v mestách a osadách. Rodiny žijúce v mestách mali menej detí (menej ako tri – 59,6%; viac ako šesť iba 9,85%), kým z rodín žijúcich v samostatnej rómskej osade malo 25,3% rodín tri alebo menej detí a 76,8% malo štyri a viac (40,7% šesť a viac). Typ lokalizácie sídla ovplyvňuje aj postoj k ideálnemu počtu detí, k vzájomným vzťahom muža a ženy, k hodnote dieťaťa, vnímaniu dôležitosti vzdelania, atď. Miesto bydliska vplyva tiež na mieru dosiahnutého vzdelania, socioekonomický a socioprofesionálny status.

Sociálna odkázanosť Rómov

Rómovia v krajinách strednej Európy patria medzi sociálne kategórie najviac ohrozené vylúčením z trhu práce a v dôsledku toho medzi **sociálne a ekonomicky slabšie spoločenské vrstvy**. Navyše, socioekonomický status Rómov je často intergeneračne reprodukován. V minulosti bola prevažná časť rómskej populácie súčasťou "tradičnej, starej" chudoby a tvorila viditeľné "ostrovčeky chudoby". S nástupom industrializácie prišlo ku kumulácii handicapov a Rómovia sa umiestňovali medzi nižšími sociálnymi kategóriami. Obdobie transformácie po roku 1989 viedlo v prípade veľkej časti rómskej populácie k tomu, že Rómovia sa zmenami zaradili skôr do kategórie "porazených" (*losers of transformation*) ako do skupiny "vítazov" (*winners*). Transformáciou ekonomiky sa nevyriešil ani problém marginalizovaných skupín občanov, ktorí sa stali nezamestnanými a to napriek vlastnej snahe o zvrat nepriaznivej situácie.

Z hľadiska ekonomickej štruktúry sú Rómovia na Slovensku do značnej miery triedne a kvalifikačne homogénni (Bačová, Zel'ová, 1993). Veľká väčšina z nich patrí z hľadiska socioprofesionálneho statusu do kategórie nekvalifikovaných robotníkov, s čím súvisí ich veľké zastúpenie medzi nízkopríjmovými skupinami obyvateľstva Slovenska. Túto skutočnosť potvrdzuje aj Bačová (1990), keď z hľadiska pracovného zapojenia hovorí o určitom "monotype" rómskej rodiny. Ide o typ rodiny robotníckych nekvalifikovaných zamestnaní, bez odborného či všeobecného stredného vzdelania, s nízkym priemerným príjmom na jedného člena rodiny, v prevažnej miere s mužom, ktorý pracuje mimo obce svojho bydliska. Po desiatich rokoch od zistení Bačovej sa v dôsledku masovej nezamestnanosti v niektorých regiónoch Slovenska zvyšuje nezamestnanosť aj u rómskych mužov. V dôsledku tejto skutočnosti sa zvyšuje počet rómskych rodín, v ktorých sú bez zamestnania muži aj ženy.

Nedostatočné vzdelanie Rómov pôsobí na uzatváranie pracovného trhu, na celkový socioekonomický status a sociálny potenciál rómskej minority. Rómovia sa v porovnaní s predchádzajúcim obdobím začali kumulovať na sekundárnom trhu práce, nakoľko poklesol dopyt po lacnej pracovnej sile a znížila sa zamestnanosť v hospodárskych odvetviach, v ktorých pracovala veľká časť rómskej populácie. Rómski uchádzači o prácu sa dostávajú na koniec "radu" medzi uchádzačmi o prácu na trhu práce. Výsledkom týchto skutočností je fakt, že rómska menšina je jednou z najrizikovejších sociálnych skupín ohrozených nezamestnanosťou.

S **nezamestnanosťou**, najmä dlhodobou a trvalou nezamestnanosťou, ktorá je medzi rómskym obyvateľstvom rozšírená v dôsledku už vyššie spomenutých kumulovaných handicapov, súvisí stav chudoby, vznik tzv. **cyklu chudoby** a vznik **pasce nezamestnanosti**. Rómovia sa stávajú závislí na dávkach sociálnej pomoci poskytovaných inštitúciami štátnej sociálnej politiky. Výsledkom je extrémne vysoká dlhodobá nezamestnanosť, pričom dochádza k intergeneračnému reprodukovaniu tohto stavu. Postupne sa zvyšuje počet rodín, v ktorých sú dlhodobo nezamestnaní rodičia aj deti, pričom deti nemajú ani skúsenosti so stálym zamestnaním. Vytvárajú sa tak predpoklady pre vytvorenie a reprodukciu subkultúry nezamestnanej rómskej mládeže, ktorej mnohé charakteristiky môžu byť patologické.

V prípadoch niektorých rómskych osád alebo v prípade sociopriestorovej marginality územia dochádza k sociálne anomálnemu stavu miestami s až 100%-nou nezamestnanosťou. Vzniká tak situácia, ktorá v podmienkach Slovenska dostala názov "hladová dolina", teda existencia územia s "viditeľnými ostrovčekmi chudoby". V "hladovej doline" hrozí situácia totálnej sociálnej dezorganizácie a utvorenia **kultúry chudoby** ako jediného možného spôsobu účinnej adaptácie na vzniknutú situáciu. Vo svojich dôsledkoch to vedie k vyformovaniu tzv. underclass, a to ako urbánnemu, tak rurálnemu, ktorý má v postsocialistických krajinách významne etnický charakter.

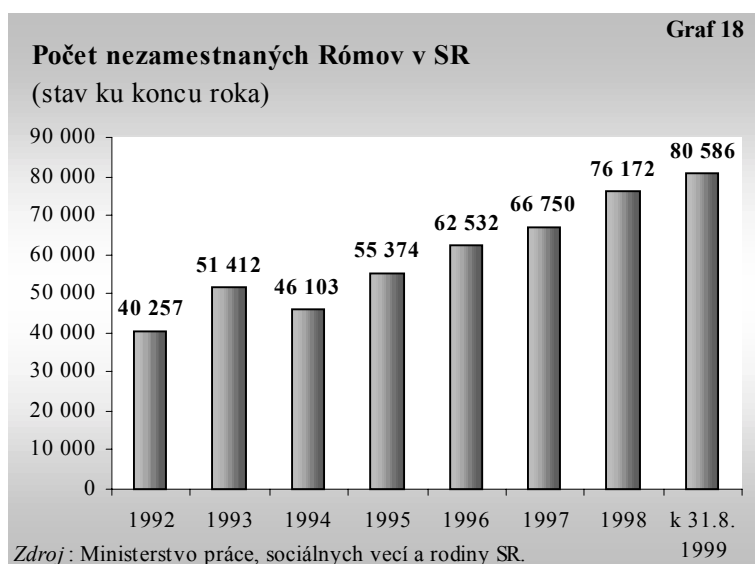
Podľa údajov z posledného sčítania obyvateľstva v roku 1991 prevažuje u Rómov základné vzdelanie (76,68%), učňovským vzdelaním bez maturity disponuje 8,07%. Percentuálne zastúpenie Rómov s odborným vzdelaním, Rómovia s úplným stredným a Rómovia s vysokoškolským vzdelaním nepredstavujú spoločne viac ako 2%.

Veľmi dôležitými faktormi, ktoré v súčasnosti determinujú dosiahnuté postavenie v sociálnej štruktúre sú zamestnanecký status, miesto na trhu práce, stálosť pracovného príjmu, dosiahnuté vzdelanie a štruktúra rodiny. Tieto jednotlivé faktory sú vzájomne prepojené a spoluvytvárajú socioekonomický status. V dôsledku už mnohých vyššie spomínaných handicapov možno hovoriť u veľkej časti rómskych rodín o ohrození alebo dokonca o živote v podmienkach chudoby a sociálnej odkázanosti. Vytvára sa marginalizovaný status, ktorý je však zo strany majority vnímaný ako negatívny a Rómovia sú vnímaní ako sociálna kategória, ktorá si svoju chudobu zapríčinila sama, a ktorá sa ani nesnaží o zlepšenie svojho postavenia. V prípade Rómov väčšina majority pri príčinách chudoby kladie väčší dôraz na osobné vlastnosti

(lenivosť, nedostatok pevnej vôle, nízka pracovná morálka, nezájem o získanie vzdelania, neschopnosť zaobchádzať s príjmami, atď.) ako na štrukturálne príčiny (chudoba ako dôsledok nespravodlivosti v spoločnosti). Značná časť majority prejavuje tendenciu obviňovať Rómov za svoje postavenie. *Ide o stigmatizáciu, ktorá môže vyúšťovať do sociálnej exklúzie a do vzniku kultúry chudoby a závislosti na systéme sociálneho zabezpečenia.*

Celkovo až 80% rómskej populácie je závislých na sociálnej sieti štátu (12,5% nezamestnaných, 60% detí, žien v domácnosti a 7% dôchodcov). V Slovenskej republike je evidovaných asi 60 tisíc nezamestnaných Rómov, čo je približne 18% z celkového počtu nezamestnaných. Presné štatistiky rómskej nezamestnanosti neexistujú, ale je možné vysloviť určité odhady na základe posúdenia situácie v problémových regiónoch Slovenska. Práve v okresoch s vysokým počtom rómskeho obyvateľstva je miera nezamestnanosti najvyššia. Pri hodnotení sociálnoekonomickej situácie rómskych rodín je možné použiť takmer výlučne iba údaje Štatistického úradu SR (Mikrocenzus), a to v dôsledku neexistencie špecifického výskumu zameraného len na socioekonomickú situáciu rómskych domácností. Údaje z Mikrocenzu 1997 poskytujú údaje o sociálne odkázaných domácnostiach, ktorých príjem nedosahuje stanovenú hranicu životného minima, a preto sú poberateľmi sociálnej podpory od štátu. Tento zdroj poskytuje informáciu, že chudobou najviac ohrozenou skupinou domácností zostávajú rodiny s deťmi, ktoré predstavujú 60% sociálne odkázaných domácností (Woleková, 1998). Z údajov mikrocenzu taktiež vyplýva, že viac ako 70% domácností s deťmi má veľmi nízke alebo len skromné príjmy (z celkového počtu 162 066 domácností s nízkymi príjmami je 155 260 domácností s nezaopatrenými deťmi do 15 rokov). Chudoba a sociálna odkázanosť sa pritom dotýka najmä rodín s väčším počtom nezaopatrených detí a závisí taktiež od počtu zárobkovo činných dospelých osôb domácnosti.

Závažným problémom je skutočnosť, že väčšina nezamestnaných mladých Rómov nemá šancu zohnať pracovné miesto. Tí z nich, ktorí dokončili povinnú školskú dochádzku, nepokračujú v príprave na povolanie. Sú evidovaní ako nezamestnaní a sú poberateľmi sociálnych dávok. Toto opatrenie Rómov nemotivuje pokračovať v procese vzdelávania. Navyiac, ak rómske dieťa pokračuje v štúdiu, odčerpáva z rodinného rozpočtu peniaze, a preto rodičia, neuvedomujúci si význam vzdelania, často bránia svojim deťom pokračovať vo vzdelávaní.

Tabuľka 33

Podiel evidovaných nezamestnaných Rómov na nezamestnaných spolu (%)

Kraj	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1999 ^a
Bratislava	-	-	-	-	-	5,01	4,34
Trnava	-	-	-	-	-	5,71	7,58
Trenčín	-	-	-	-	-	3,58	3,58
Nitra	-	-	-	-	-	9,81	7,93
Žilina	-	-	-	-	-	4,43	3,12
Banská Bystrica	-	-	-	-	-	26,29	22,74
Prešov	-	-	-	-	-	29,20	2,455
Košice	-	-	-	-	-	35,62	28,05
Spolu	15,47	13,97	12,41	16,61	18,96	19,19	15,84

Poznámka: a. Údaj k 31.8.1999.

Zdroj: Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky.

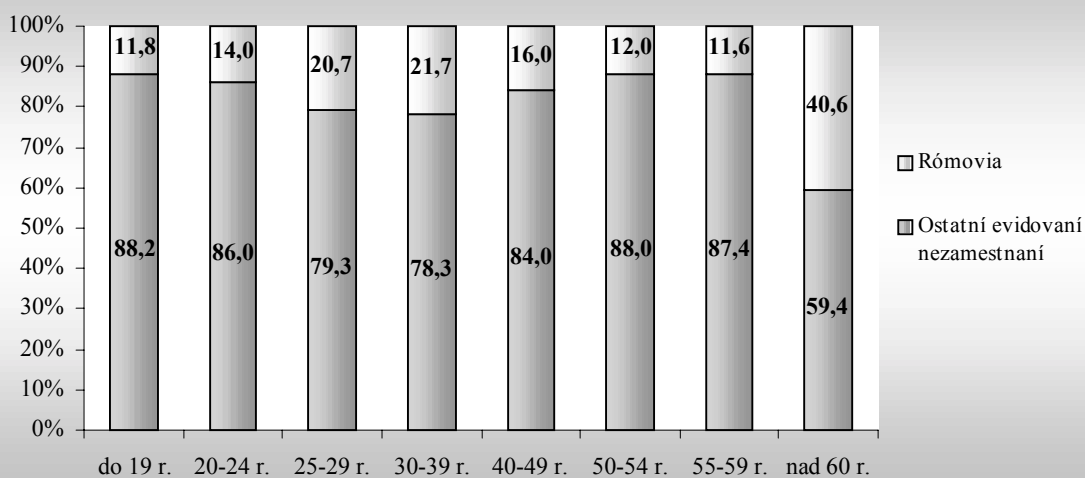
Ďalším problémom je *nezamestnanosť rómskych žien*, ktoré sa veľmi ťažko uplatňujú na trhu práce. Podiel počtu poberteľov dávok sociálnej starostlivosti na celkovom počte obyvateľov evidovaných na úradoch práce a počet uchádzačov o zamestnanie je najkritickejší v okresoch Spišská Nová Ves, Rimavská Sobota, Lučenec, Rožňava, Košice, Michalovce, Trebišov, kde je vysoká koncentrácia rómskeho obyvateľstva.

V prípade mladých Rómov dosiahla nezamestnanosť až kultúrno-etnický rozmer, keď sa rómske lokality s 80 až 100 percentnou nezamestnanosťou prepadli do sociálnej siete a nenachádzajú z nej východisko. Nezamestnaná mládež vo veku 14-24 rokov predstavuje takmer 25 percent (62 532) z evidovaných uchádzačov o zamestnanie, pričom viac ako 60% mladých nezamestnaných Rómov si hľadá prácu viac ako tri roky. Mladé a už aj viacpočetné rómske rodiny v tejto skupine rómskeho etnika nie sú schopné sami zmeniť svoju sociálnu situáciu.

Opatrenia orgánov štátnej správy v oblasti pasívnej i aktívnej politiky zamestnanosti sa orientovali na vytváranie verejnoprospešných pracovných miest (v rokoch 1995 a 1996) a na rekvalifikáciu v tzv. tradičných ľudových remeslách. Ich efekt na trhu práce bol však zanedbateľný. Štát preto uplatňuje ďalšie kroky na umelé "znižovanie" nezamestnanosti vyradovaním "nespolupracujúcich" uchádzačov o zamestnanie z evidencie. Prehlbujúca sa sociálno-ekonomická kríza, ktorá v mnohých prípadoch viedla k nárastu kriminality, zhoršila aj vzájomné vzťahy s majoritou a vyústila do vzájomných etnických konfliktov.

Graf 19

Podiel Rómov na evidovaných nezamestnaných, podľa vekovej štruktúry (v %, k 31.6.1999)

Zdroj: Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR.

Tabuľka 34

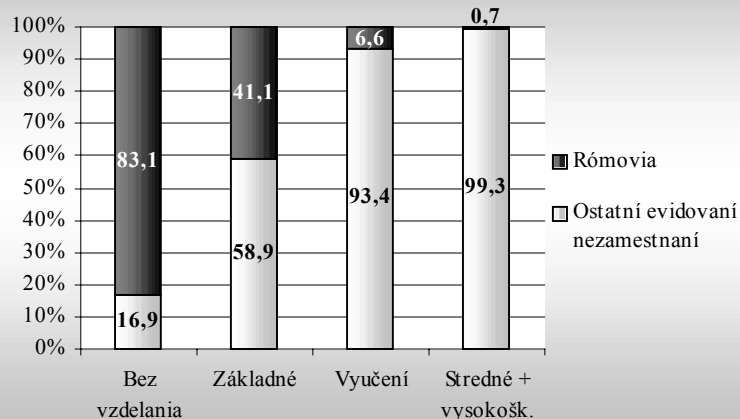
Štruktúra nezamestnaných podľa doby evidencie (k 30.6.1999)

Doba evidencie	Evidovaní nezamestnaní (EN) spolu	Rómovia	Podiel Rómov na EN (%)
Do 6 mesiacov	194 737	10 380	5,33
Nad 12 mesiacov	194 657	59 176	30,40
Nad 24 mesiacov	100 020	40 922	40,91
Nad 48 mesiacov	42 861	22 399	52,26

Zdroj: Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky.

Graf 20

Podiel Rómov na evidovaných nezamestnaných, podľa vzdelanostnej štruktúry (k 30.6.1999)

Zdroj: Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR.

Zdravotný stav rómskej populácie

Zlá socioekonomická situácia a s ňou súvisiace nevyhovujúce bytové a infraštruktúrne podmienky v mieste bydliska sú príčinou súčasného zdravotného stavu Rómov na Slovensku. Štatistické dáta o zdravotnej situácii obyvateľov SR nie sú vo väčšine prípadov diferencované

na základe príslušnosti k určitej špecifickej etnicite alebo národnosti. Iba niektoré dáta okrajovo vypovedajú o odlišnostiach medzi zdravotným stavom väčšiny rómskej populácie a majoritou. S určitými výhradami (nakoľko sa mnohé zistené skutočnosti nevzťahujú na celú rómsku populáciu) tieto zdroje a v nich uvedené dáta poukazujú na skutočnosť, že **zdravotný stav väčšiny občanov rómskej národnosti je horší ako nerómskej populácie** žijúcej na Slovensku.

Väčšina publikovanej literatúry o zdravotnej situácii obyvateľov Slovenska v súčasnosti koncentruje svoju pozornosť na vysokú rozšírenosť infekčných a pohlavných chorôb u Rómov. Zároveň poukazuje na skutočnosť, že miera rozšírenosti infekčných chorôb medzi rómskou populáciou je vyššia ako u majoritnej populácie. Chorobnosť spojená s nedostatočnou hygienou, chudobou a ďalšími exogénnymi príčinami (hlad, nevyhovujúca kvalita bývania) sa preto stáva obzvlášť závažnou. Chudoba určitej časti rómskej populácie vedie k deprivácii v mnohých dimenziách, ktorá sa prejavuje napríklad vysokou pravdepodobnosťou krátkej dĺžky života, vysokou frekvenciou ochorení, chronickými chorobami, trvalým znížením fyzickej a mentálnej výkonnosti. Údaje o zdravotníckej starostlivosti upozorňujú na zlú komunikáciu medzi Rómami a zdravotníckymi pracovníkmi a nedostatočné chápanie dôležitosti zdravotníckej prevencie zo strany určitej časti rómskeho etnika. Všetky dostupné dáta vypovedajú o opätovnom zhoršovaní zdravotného stavu najmä v stále sa rozširujúcich izolovaných rómskych osadách. Po roku 1989 tak dochádza k regresu v oblasti, kde komunistický režim objektívne veľmi úspešne riešil otázky zlepšenia zdravotného stavu rómskej populácie (znižujúca sa miera dojčenskej úmrtnosti, zvyšujúca sa stredná dĺžka života a eliminácia niektorých ochorení).

Box 11

Zdravotná situácia v osadách

Alarmujúca je najmä zdravotná situácia v rómskych osadách. Od roku 1989 sa prudko zvýšil počet ochorení horných dýchacích ciest a v niektorých osadách sa opätovne začala šíriť tuberkulóza. V dôsledku už vyššie spomínaných faktorov hrozí vypuknutie epidémií. Typickým príkladom najrozšírenejších chorôb sú kožné a pohlavné choroby, častý je aj výskyt úrazov. Medzi rómskymi deťmi sa vyskytujú infekčné i parazitárne ochorenia, ktoré sa u väčšiny majoritnej populácie už nevyskytujú. Veľkým nebezpečenstvom je šírenie zápalu mozgových blán. So sociálne znevýhodneným prostredím súvisí aj vysoký podiel rôznych stupňov mentálnej retardácie.

Všetky tieto faktory sa odzrkadľujú aj na úrovni predpokladanej **strednej dĺžky života rómskej populácie**. U rómskych mužov dosahuje jej hodnota iba 55 rokov a u rómskych žien 59 rokov života. To je približne o 13 rokov menej u rómskych mužov a až o 17 rokov menej u rómskych žien v porovnaní s ostatným obyvateľstvom. Predpokladaný vek dožitia pri narodení v roku 1998 dosahoval na Slovensku u žien 76,7 a u mužov 68,6 rokov.

Zdravotnícke opatrenia zamerané na podchytenie ochorení obyvateľov Slovenska, ich včasné diagnostikovanie a liečbu sa vždy orientovali bez rozdielu na všetkých obyvateľov. Postupne sa však začalo s realizáciou veľkých zdravotníckych akcií boja proti TBC, detskej obrne, očkovaním proti infekčným chorobám a uskutočnili sa prieskumy rómskych osád. Aj napriek eliminovaniu výskytu epidémií brušného týfu, škrvnivky a snahe o podchytenie špecifických ochorení, akými sú napríklad trachóm, ochorenia dýchacích ciest, črevné ochorenia a lues na celoštátnej úrovni, Jurová (1993) uvádza, že mnohé z týchto ochorení sa naďalej vyskytujú v rómskych osadách. Medzi najčastejšie patria napríklad prípady svrabu, pedikulózy, pyodermie, mykózy, askaridózy, následky chronického alkoholizmu a kriminálnych úrazov. Evidujú sa aj prípady konzumovania mäsa z uhynutých zvierat s následnými ochoreniami žalúdočného a črevného charakteru.

Bytová situácia Rómov

Jedným z faktorov vplyvujúcich na pocit zlej socioekonomickej situácie je aj nespokojnosť s bytovými podmienkami a kvalitou bývania. V prípade rómskej minority sú najvypuklejšími znakmi toho javu priestorovo *izolované a segregované rómske osady*. Počet rómskych osád narástol o 238, t.j. z 278 rómskych osád evidovaných v roku 1988 na 516 rómskych osád zaevidovaných v roku 1997 v rámci oficiálneho štatistického zisťovania. V 20 rómskych osadách pritom nie je vybudovaný zdroj pitnej vody, čo znamená nárast takýchto osád o 15 v porovnaní s rokom 1988. Vo väčšine osád je navyše veľkým problémom nedostatočná infraštruktúra – nekvalitná pitná voda a cestné komunikácie, absencia verejného osvetlenia, kanalizácie, plynovodu, sociálnych zariadení, nevyhovujúce bytové podmienky, absencia obchodu, pošty, školy, atď.). Z 15 rómskych osád bez vybudovaného verejného osvetlenia v roku 1988 narástol ich počet k roku 1997 na 251. Zo 7 rómskych osád bez vybudovanej spevnenej prístupovej cesty v roku 1988 narástol ich počet k roku 1997 na 34.

Počet obydľí v rómskych osadách narástol o 12 361, t.j. z 1 973 obydľí situovaných v osadách v roku 1988 na 14 334 evidovaných v roku 1997. Počet rodín v rómskych osadách narástol o 20 242 t.j. z 2 543 rodín evidovaných v roku 1988 na 22 785 v roku 1997. Z toho sa počet rómskych rodín žijúcich v chatrčiach zvýšil o 2 063, t.j. z 2 543 rodín evidovaných v roku 1989 na 4 606 v roku 1997. Počet obyvateľov v rómskych osadách spolu narástol o 108 046 t.j. zo 14 988 obyvateľov žijúcich v rómskych osadách v roku 1988 na 123 034 obyvateľov evidovaných v roku 1997.

Na rovnakej úrovni ako v roku 1988 sa zachoval podiel rómskych rodín na 1 chatrč v osade – 1,3. Napriek návratu veľkého počtu rómskych občanov do osád je udržanie nezmeneného počtu rómskych rodín na jednu chatrč spôsobené výstavbou nových chatrčí. Podobne podiel obyvateľov na 1 obydlie v rómskej osade narástol v priemere len o jednu mernú jednotku, t.j. zo 7,6 obyvateľa na jedno obydlie (1988), na 8,6 obyvateľa v roku 1997. Uvedená hodnota reprezentuje skupinu rómskych obyvateľov, ktorá sa vrátila do osád k svojim rodinám do už existujúcich obydľí, a to v dôsledku ich zhoršujúceho sa socioekonomického statusu. V tomto roku evidovali orgány miestnej štátnej správy celkom 591 obytných zoskupení na nízkom sociokultúrnom stupni (rómske osady). Z uvedeného počtu rómskych osád 41 nemá zdroj pitnej vody a k 50 osadám nie je vybudovaná žiadna prístupová cesta. V 94 osadách doteraz nie je verejné osvetlenie a v 1 202 obydliach z celkového počtu 13 882 nie je zavedená elektrina. Niektoré osady dokonca vôbec nie sú elektrifikované. Z uvedeného počtu obydľí (3 493) je až 25,2% vybudovaných provizórne z príležitostne získaného materiálu (drevo a plech) bez splnenia základných štátnych noriem. V takýchto obydliach bývalo v roku 1998 4 838 rodín. Na jedno takéto obydlie, pozostávajúce väčšinou z jednej miestnosti, pripadá 1,4 rodiny.

Problém bývania Rómov nie je možné riešiť bez riešenia asociálnosti členov rómskej komunity. Potvrdzujú to aj skúsenosti z riešenia bývania Rómov v 80-tych rokoch, a to napríklad na košickom sídlisku Luník IX, kde sa na základe politického rozhodnutia v roku 1980 nasťahovali rómske rodiny do 204 bytov bežného štandardu. Presťahovanie Rómov sa vykonalo bez zváženia kultúrnej úrovne a miery integrácie jednotlivých presťahovaných rodín. Dôsledkom je devastácia prostredia a samotných bytov a vznik rómskeho ghetta. Nerómske obyvateľstvo sa z 300 zvyšných bytov vysťahovalo a nahradili ho neplatiči nájomného z Košíc, takmer výlučne Rómovia.

Je potrebné pripomenúť, že bytová výstavba na Slovensku je po roku 1989 vo všeobecnosti nedostatočná. Napriek existujúcim zdrojom financovania výstavby (stavebné sporenie, limitované štátne pôžičky, rozvíjajúce sa hypotekárne úvery) sa zatiaľ dostatočne nerozvinul systém, ktorý by priemerne zarábajúcemu občanovi umožňoval získať byt v reálnom čase. Verejnosť preto veľmi citlivo reaguje na akékoľvek formy nespravodlivosti v bytovej politike,

prideľovanie bytov, poskytovanie výhodných pôžičiek. To sa netýka iba Rómov, ale aj rôznych asociálnych skupín, či slovenských krajanov presídlených z oblasti Černobyľu. Najpálčivejším problémom je preto podpora individuálnej snahy Rómov riešiť bytovú situáciu umožnením regulovanej výstavby obytných objektov, ktoré spĺňajú aspoň základné normy pre bývanie. To však vyžaduje riešenie problému pozemkov, stavebného dohľadu a legislatívy. Je nevyhnutné, aby Rómovia neboli vyčleňovaní do urbanisticky izolovaných území.

Vzdelanostná úroveň rómskej populácie

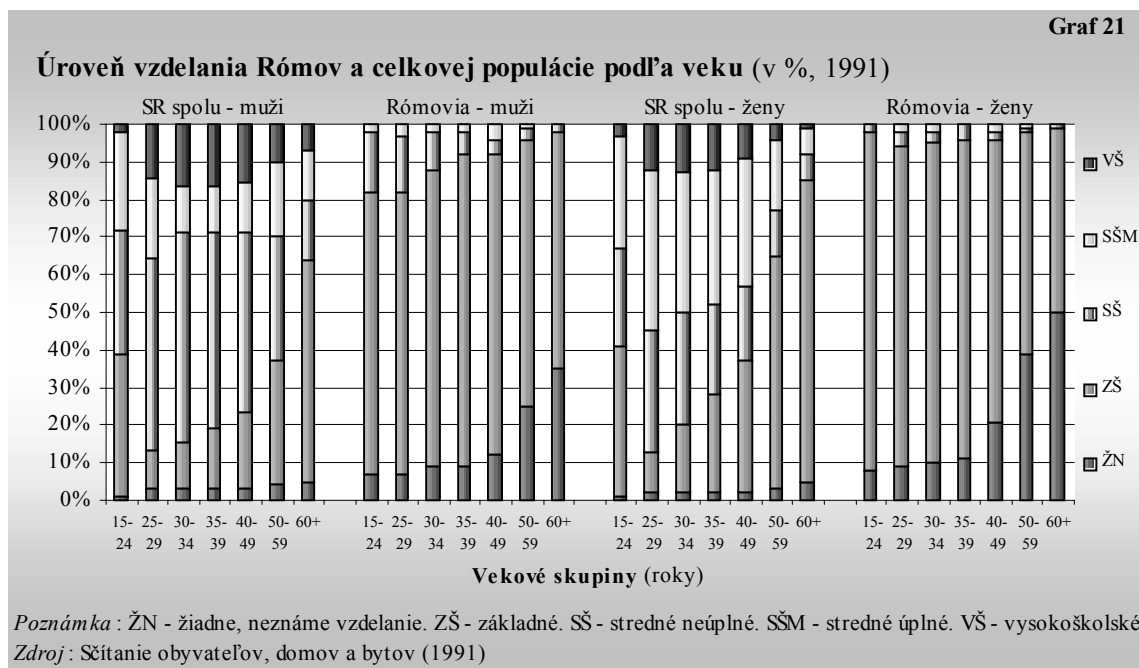
Vzdelanostná úroveň je u Rómov v porovnaní s ostatnými sociálnymi segmentmi slovenskej spoločnosti na *podštandardnej úrovni*. Z hľadiska dosiahnutej vzdelanostnej úrovne má významná časť rómskej populácie neukončené základné vzdelanie, pričom dôležitým indikátorom úspešnosti býva typ sídla. V prípade izolovaných rómskych osád je táto miera ešte vyššia a v mnohých prípadoch sa prenáša z generácie na generáciu. V tejto súvislosti experti hovoria o kumulácii handicapov, ktoré spôsobujú veľmi vysokú mieru relatívnej mnohonásobnej deprivácie a ponechávajú túto časť rómskeho etnika v sociálnom vákuu. Nedosiahnutie minimálnej nutnej úrovne vzdelania spôsobujú ešte ďalšie skutočnosti:

- *Uzatvorenie možností presadenia sa na primárnom trhu práce.* V súčasnosti však platí, že aj sekundárny trh práce zostáva veľmi často pre príslušníkov rómskej menšiny uzatvorený.
- *Celková stigmatizácia a marginalizácia.* Príčiny nezamestnanosti a chudoby v prípade Rómov vníma veľká časť slovenskej nerómskej populácie ako chudobu zapríčinenú samotnými Rómami. Jej príčiny veľká časť majority spája s lenivosťou, s voľbou nesprávnych životných stratégií, nesprávnym hospodárením rómskych rodín a domácností.

Hneď v prvom ročníku základných škôl možno u Rómov zaznamenať veľmi vysokú mieru nezvládnutia učebných osnov – napr. v rokoch 1991-1995 podľa orientačného zisťovania nepospieva v priemere asi 22 percent rómskych žiakov (*Koncepčné zámery vlády...*, 1997). Kým na oboch stupňoch ZŠ zo všetkých detí opakuje ročník len okolo 1 až 2%, v prípade rómskych žiakov "prepadáva" 8 až 16 percent. Z výsledkov reprezentatívneho výskumu z roku 1990 vyplýva, že až 56% rómskych respondentov a 59% rómskych respondentiek nemalo ukončené ani základné vzdelanie. Rómovia takisto v porovnaní s majoritou vykazujú veľmi nízku mieru ukončenia stredoškolského vzdelania – iba asi 0,9 až 1%. Vo všeobecnosti však platí veľmi nízka navštevovanosť stredných škôl študentmi rómskej národnosti – najviac (približne 8%) sa ich pripravuje na svoje zamestnanie na stredných odborných učilištiach. Podiel Rómov s vysokoškolským vzdelaním je štatisticky zanedbateľný – pod 0,5%.

Vyššie spomenuté problémy vedú k umiestňovaniu rómskych detí do osobitných škôl aj napriek tomu, že väčšina detí spĺňa intelektuálne požiadavky pre zaradenie na základnú školu. Zároveň prichádza k utváraniu tzv. "cigánskych tried" ako jedného z prejavov sociálnej exklúzie. Jedným z možných preventívnych opatrení, ktoré by mali riešiť vzdelanostnú úroveň rómskej populácie, a tým pádom aj ich kultúrny kapitál, je zavedenie tzv. nultých, prípravných ročníkov pre rómske deti pred nástupom na povinnú školskú dochádzku. Ďalšou možnosťou je vytváranie tried s rómskym vyučovacím jazykom. Tým sa nepriamo nadväzuje na obdobie reálneho socializmu, kedy bola návšteva posledného ročníka materskej školy povinná. Deti si tak osvojovali hygienické zvyklosti, učili sa alebo zdokonaľovali sa v jazyku majority, zvykali si na pôsobenie autorít, atď. Otázka pozitívnej diskriminácie Rómov v prípadoch hlásenia sa na vysokoškolské štúdium zatiaľ nie je kontroverzným problémom, pretože ide o veľmi malé percento rómskej mládeže. Navyše pri skúmaní štatistík o Rómoch na univerzitách platí v mnohých prípadoch už toľkokrát spomínaná skutočnosť, že deti rómskeho pôvodu, ktoré navštevujú vysokú školu z týchto štatistických zistení vypadávajú, nakoľko sú majoritou vnímaní ako "bezproblémoví", asimilovaní Rómovia.

Pedagogické a psychologické sondy priniesli dôkazy o neodôvodnenom zaradovaní a preradovaní rómskych detí do osobitných škôl pre mentálne handicapovaných žiakov. V súčasnosti tvoria Rómovia najvyšší podiel žiakov v osobitných školských zariadeniach. V prípade väčšiny rómskych detí sa o ich zaradení do osobitnej školy rozhodovalo na pozadí nedostatočnej zdravotnej, vyživovacej a výchovnej starostlivosti zo strany matky a rodiny. Tá začína už v prenatálnom období dieťaťa, často pokračuje v popôrodnom čase nedostatočnou prirodzenou dojčenskou výživou, a pobytom dieťaťa v sociokultúrnych podmienkach ohrozujúcich jeho zdravie a život. Neakceptovanie etnickej a jazykovej odlišnosti komunistickým režimom kumulovalo rad sekundárnych negatív, ktoré postupne rozkladali tradičné etnické zvyklosti, tradičnú kultúrno-spoločenskú a rodovú hierarchiu.

Súčasný prístup k tzv. rómskej problematike na Slovensku

Ústava Slovenskej republiky, ktorá bola v NR SR prijatá 1. septembra 1992, bezvýhradne a imperatívne upravuje rovnosť všetkých občanov, bez ohľadu na národnosť, náboženstvo, vierovyznanie, sociálnu príslušnosť (čl.12, ods.2). Zároveň majú príslušníci národnostných menšín právo na osvojenie si štátneho jazyka, právo zakladať a udržiavať vzdelávacie a kultúrne inštitúcie, prijímať informácie v materinskom jazyku, právo používať materinský jazyk v úradnom styku, zúčastňovať sa na riešení vecí týkajúcich sa národnostných a etnických menšín (čl. 34, 35 Ústavy). Medzinárodné organizácie, ako napríklad Rada Európy, nekritizovali slovenskú právnu úpravu postavenia menšín; i známe Odporúčanie Parlamentného zhromaždenia Rady Európy č. 1201 z roku 1993 sa orientovalo iba na doplnenie existujúcej právnej úpravy, a to bez potreby jej zmeny.

Nová stratégia riešenia problémov rómskej národnostnej menšiny bola do vlády predkladaná podpredsedom vlády SR pre ľudské práva, menšiny a regionálny rozvoj Pálom Csáky, a to v dvoch etapách. 27. septembra 1999 prijala vláda SR *uznesenie č.821/1999 k stratégii vlády SR na riešenie problémov rómskej národnostnej menšiny a súboru opatrení na jej realizáciu - I. etapa*. Zaujímavým sa javí fakt, že vláda uznesenie prijala na mimoriadnom zasadnutí vlády.

Vo všeobecnosti možno povedať, že stratégia (*I. etapa*) obsahuje stručné a všeobecne formulované základné tézy opisujúce súčasný stav rómskej populácie na Slovensku a návrhy na spôsoby riešenia. Stratégia je pomerne dobre rozpracovaná v oblastiach kultúry a vzdelávania,

ako aj pri pomenovávaní oblastí diskriminácie Rómov a návrhov riešenia tejto situácie. Slabým miestom stratégie je kapitola o sociálnej oblasti, v ktorej sú pomenované hlavné problémy rómskej populácie ako nezamestnanosť, nedostatok pracovných príležitostí na trhu práce a nedostatok prepojenosti medzi systémom poskytovania dávok sociálnej pomoci a podporou v nezamestnanosti. Návrhy na riešenie tohto najvážnejšieho problému rómskej národnostnej menšiny sú však do značnej miery nekonkrétne. Zrejme najzásadnejším problémom pri posudzovaní novej stratégie vlády je však skutočnosť, že vzhľadom na alarmujúco nepriaznivý sociálno-ekonomický status rómskej menšiny je potrebné začať s realizáciou konkrétnych projektov čo najskôr. V tejto súvislosti sa nezdá rozumné vytvárať s príchodom každej novej vlády i novú stratégiu prístupu k Rómom. Stratégia prijatá v novembri 1997 by bola pri existencii vízie prístupu k Rómom po istých úpravách aplikovateľná bezprostredne po voľbách. Pri predikovaní vývoja už dnes možno hovoriť o možnosti, že vláda, ktorá vzíde z parlamentných volieb v roku 2002, bude opätovne iniciovať vytváranie novej, osobitej koncepcie prístupu vlády k Rómom, ktorej príprava môže zabráť polovicu volebného obdobia.

Rozpracovanú stratégiu vlády SR na riešenie problémov rómskej národnostnej menšiny do súboru konkrétnych opatrení na rok 2000 – II. etapu schválila vláda SR na svojom zasadnutí 5. mája 2000 (*Uznesenie vlády č.870/2000*). Rozpracovaná stratégia je oveľa podrobnejšia ako predchádzajúca zo septembra 1999, a to ako v jednotlivých oblastiach záujmu, tak pri výpočte zodpovedných inštitúcií na celoštátnej, krajskej, okresnej a na niektorých miestach dokonca miestnej úrovni. Na základe uznesenia vlády č.821/1999 vláda uložila ministrom a prednostom krajských úradov rozpracovať Stratégiu do konkrétnych opatrení na rok 2000, vrátane ich zabezpečenia z vlastných finančných kapitol. Predkladatelia Stratégie tak do riešenia problémov rómskej národnostnej menšiny zapájajú štátnu správu na všetkých jej úrovniach a navyše jej činnosť vhodne prepájajú s činnosťou mimovládnych organizácií takisto na všetkých úrovniach. Stratégia vychádza z občianskeho princípu, avšak zdôrazňuje tiež pozitívnu stimuláciu rómskeho obyvateľstva, ktorú možno v niektorých konkrétnych oblastiach chápať ako opatrenie, ktoré povedie k pozitívnej diskriminácii (*affirmative action*). Návrh súboru opatrení na rok 2000 je spracovaný v takej postupnosti oblastí záujmu, v ktorých je podľa predkladateľov situácia kritická: oblasť ľudských práv, oblasť výchovy a vzdelávania, oblasť nezamestnanosti, oblasť bývania, sociálna oblasť a oblasť zdravotného stavu. Vo viacerých kapitolách je alokácia finančných prostriedkov na konkrétne úlohy nejasná, resp. úlohy si vyžadujú finančné prostriedky, ktoré zjavne nebude možné zabezpečiť ani v roku 2000, ani do konca volebného obdobia súčasnej vlády. Precíznym definovaním problémov a úloh, zameraním na marginálne regióny a subregióny a na ekonomickou transformáciou postihnuté oblasti sa Rozpracovaná stratégia na riešenie problémov rómskej národnostnej menšiny stáva najpodrobnejšou koncepciou v tejto oblasti prijatou vládou SR po roku 1989.

Literatúra

Bačová, V.: *Typológia rómskych rodín na Slovensku*. In: Sociológia, 22, (1990)

Bačová, V. - Zef'ová, A.: *Etnické menšiny na Slovensku*. In: Sociológia, 25, (1993)

Bačová, V. - Bača, L.: *Analýza bývania rómskeho spoločenstva na sídlisku Luník IX. v Košiciach*. In: Sociológia, 26, (1994)

Koncepcné zámery vlády SR o riešenie rómskej problematiky. Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky (MPSVR SR), Bratislava (1997)

Fal'án, E. - Gajdoš, P. - Pašiak, J.: *Sociálna marginalita území Slovenska*. S.P.A.C.E., Bratislava (1995)

Filadelfiová, J. - Guráň, P.: *Rodina a demografická skladba spoločnosti*. In: Slovensko a deti 99. Situačná analýza o stave detí na Slovensku, UNICEF (Slovenský výbor pre UNICEF), Bratislava (1999)

Gabzdilová, S.: *Vzdelanie, vzdelanostná úroveň a vzdelanostná štruktúra obyvateľstva Slovenskej republiky vo vzťahu k etnickému členeniu*. In: Sociológia, 26 (1994)

Health Needs Of Roma Population In The Czech And Slovak Republics (Literature review), Final report, World Bank, január 2000

Jurová, A.: *Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945*. Goldpress Publishers, Bratislava – Košice (1993)

Jurová, A.: *Vzdelanostný handicap u rómskeho obyvateľstva – spôsoby jeho doterajšieho prekonávania a perspektívne možnosti*. In: Sociológia, 26, (1994)

Kalibová, K.: *Charakteristika úmrtnostných poměrů romské populace v ČSSR*. In: Demografie 31 (1989)

Lenczová, M.- Lenczová, T.: *Výskum realizácie rodinných funkcií v rómskych rodinách*. Výskumný ústav práce, sociálnych vecí a rodiny (VÚPSVR), Bratislava (1997)

Lenczová, T.: *Štát v službách rodiny*. VÚPSVR, Bratislava (1998)

Liégeois, J.-P.: *Rómovia, Cigáni a Kočovníci*. Informačné a dokumentačné stredisko Rady Európy, Academia Istropolitana, Bratislava (1997)

Mann, A. B.: *Vývoj rómskej rodiny na príklade troch spišských obcí*. In: Demografie, 34, (1992)

Paukovič, V.: *Etnická štruktúra Slovenska, jej vývoj, demografické a sociálne charakteristiky*. In: Sociológia, 26, (1994)

Správa o sociálnej situácii obyvateľstva Slovenskej republiky v r. 1997. MPSVR SR, Bratislava (1998)

Správa o sociálnej situácii obyvateľstva Slovenskej republiky v r. 1998. MPSVR SR, Bratislava (1999)

Sirovátka, T.: *Marginalizace na pracovním trhu*. Masarykova Univerzita, Brno (1997)

Srb, V.: *Romové v Československu podle sčítání lidu v roce 1991*. In: Demografie, 35, (1993)

Vašečka, M.: *Romanies in Slovakia on the Eve of the Millenium. A Social or an Ethnic Problem?*, In: South East Europe Review, Hans Böckler Stiftung, Düsseldorf 1/99, (1999)

Vašečka, M.: *Rómovia*. In: Mesežnikov, G. - Ivantýšyn, M.(eds): Slovensko 1998-1999, Inštitút pre verejné otázky, Bratislava (1999)

Woleková, H.: *Sociálne zabezpečenie rodiny a sociálno-právna ochrana detí*. In: Slovensko a deti 99. Situačná analýza o stave detí na Slovensku, UNICEF, Bratislava (1999)